

ประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะ เพศวิถีของผู้หญิง: การวิเคราะห์ผ่านกรณีศึกษาการตั้งครรภ์ในวัยเรียนของ วัยรุ่นหญิงไทยและผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทย¹

ปณิธิ บรรวณัฏ²

Received: September 3, 2019

Revised: June 6, 2020

Accepted: June 11, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอประเด็นวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง ซึ่งเพศภาวะและเพศวิถีก่อตัวผ่านความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นภายในสถาบันการสมรส ดังนั้นจึงมักถูกประทับตราว่าเป็น “สิ่งที่ไม่ดีศีลธรรม” และเป็น “ปัญหาสังคม” บทความทำการสังเคราะห์ประเด็นและอ้างอิงข้อมูลบางส่วนจากวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต 2 เรื่อง ได้แก่ กรณีศึกษาการตั้งครรภ์ของวัยรุ่นหญิงไทยในวัยเรียน และกรณีศึกษาการย้ายถิ่นของผู้หญิงลาวที่มาทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทย บทความนี้นำเสนอข้อสังเกตที่น่าสนใจ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก ควรตระหนักถึงบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ที่มีส่วนหล่อหลอมเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรทัดฐานที่ควบคุมเรื่องเพศและระบบชายเป็นใหญ่ซึ่งมีบทบาทในการนิยามว่าพฤติกรรมของผู้หญิงเหล่านั้นเป็น “ความเปี่ยงเบน” และเป็น “ปัญหาสังคม” ประการที่สอง บทความพิจารณาถึงนัยสำคัญของ “ความเป็นผู้กระทำการ” และการแสวงหากลยุทธ์ในการเอาตัวรอดของผู้หญิงในการต่อรองกับข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ประการสุดท้าย แม้ว่าเครือข่ายทางสังคมจะมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งสนับสนุนด้านต่างๆ ให้กับผู้หญิง แต่บทบาทในเชิงให้การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม

¹ บทความนี้สังเคราะห์ประเด็นและอ้างอิงข้อมูลบางส่วนจากวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต 2 เรื่อง ได้แก่ “แม่วัยรุ่น”: ประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะ และเพศวิถี (วาทีนีย์ วิชัยยา, 2556) และผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทย: การย้ายถิ่นและการใช้ชีวิตข้ามพรมแดน (วรรณพร ปันทะเลิศ, 2556) ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภายใต้โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์ – สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2556 (ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์โดย ปณิธิ บรรวณัฏ)

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จังหวัดปทุมธานี 12121 อีเมล: spanitee@hotmail.com

ก็ไม่ควรถูกกล่าวเกินจริง ในบางครั้งเครือข่ายทางสังคมก็มีลักษณะของความไม่ต่อเนื่องและอาจมีความขัดแย้งระหว่างผู้กระทำในเครือข่ายได้เช่นกัน

คำสำคัญ ประสบการณ์ชีวิต, เพศภาวะ, เพศวิถี, แม่วัยรุ่น, ผู้หญิงย้ายถิ่น

Women's Lived Experiences, Gender and Sexualities: An Analysis of Case Studies of Thai “Teenage Mothers” and Lao Women Working at a Karaoke Restaurant in Thailand

Panitee Brown³

Abstract

This paper presents a critical analysis of the lived experiences of women, whose gender and sexualities are formed through non-marriage relationships, and accordingly are often stigmatized as “misconducts” and “social problems.” This paper synthesizes arguments and draws from data presented in two Masters theses: one on Thai adolescents’ pregnancies and another on Lao migrant women who work at karaoke bars in Thailand. This paper addresses three key issues. Firstly, it notes how economic, social, and cultural contexts constrain women’s gender and sexualities. Case studies illustrate how dominant sexual norms and patriarchal values have contributed to the social stigmatization of certain women’s sexual behaviors as “deviance” or “social problems.” Second, it looks at how women’s agency and survival strategies play a crucial role in negotiation with economic and socio-cultural constraints. Finally, although social networks play a significant part in providing women with various kinds of support, their supportive roles should not be overemphasized. These networks are not necessarily harmonious, and there can sometimes be tensions among actors.

Keywords Lived Experiences, Gender, Sexualities, Teenage Mothers, Migrant Women

³ Assistant Professor, Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University, Pathum Thani. E-mail: spanitee@hotmail.com

1. บทนำ

ประสบการณ์ของผู้หญิงอยู่ในความสนใจของนักสังคมศาสตร์มาอย่างยาวนาน แต่ประสบการณ์ชีวิตของพวกเธอ โดยเฉพาะในมิติเรื่องเพศที่ไม่เป็นไปตามที่สังคมคาดหวัง มักจะถูกมองในฐานะที่เป็น “ปัญหาสังคม” (Social Problem) นักสตรีนิยมได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวที่ปรากฏในวงการสังคมวิทยากระแสหลักช่วงก่อนทศวรรษที่ 1960 เช่น ตำราสังคมวิทยาโดยทั่วไป หนังสือเกี่ยวกับปัญหาสังคม หรือหนังสือเกี่ยวกับครอบครัวมักระบุว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นเป็น “ปัญหาของผู้หญิง (Women’s Problem)” ก่อนที่จะเกิดการเติบโตของสตรีนิยมใหม่ (New Feminism) ในช่วงทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา (Komarovsk, 1991, p. 3)

การพิจารณาผู้หญิงในฐานะปัญหาสังคมหรือเป็นเพียงปัญหาของกลุ่มผู้หญิงจึงไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอีกต่อไป งานวิจัยในช่วงสองถึงสามทศวรรษที่ผ่านมาเริ่มเน้นศึกษาประสบการณ์ของผู้หญิงและชี้ให้เห็น “เสียง” (Voice) ของผู้หญิง (ดวงหทัย บุรณเจริญกิจ, 2560) โดยมักอาศัยแนวคิดเพศภาวะ (Gender) และเพศวิถี (Sexuality) เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง และแนวคิดทฤษฎีเหล่านี้มักตระหนักถึงมิติต่างๆ ที่หลากหลาย (Multiple Intersections) ของชีวิตผู้หญิง เช่น ความแตกต่างทางเชื้อชาติ เพศภาวะ สีดผิว ภาษา ระดับการศึกษา สถานภาพการเป็นผู้ย้ายถิ่น เป็นต้น (Ngum Chi Watts, Liamputtong, & Mcmichael, 2015) ดังนั้น ประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงมักสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศภาวะ (Gender Power Relations) ระหว่างชายหญิงที่ซ้อนทับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น เชื้อชาติ สีดผิว ชนชั้น ชาติพันธุ์ (สุกฤตยา จักรปิง, 2558)

สำหรับงานวิจัยประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงก็ได้รับการศึกษาผ่านมโนทัศน์ทางสังคมวิทยามากขึ้น รวมทั้งมีการพัฒนาทั้งในมิติขององค์ความรู้และมิตินโยบาย เช่น ในมิติการพัฒนาแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยา Olive Banks (1999, p. 401) ได้สะท้อนพัฒนาการความสนใจของนักสังคมวิทยาที่มีต่อบทบาทของผู้หญิงในบทความวิชาการเรื่อง Some Reflections on Gender, Sociology and Women’s History ซึ่งเธอได้เขียนบทความวิชาการเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตของตนในฐานะผู้หญิง นักสังคมวิทยา นักเรียน นักวิจัย ระหว่าง 1947-ต้นทศวรรษที่ 1990 โดยเธอชี้ให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวเพศภาวะเป็นประเด็นที่ถูกละเลยในสาขาสังคมวิทยา โดยขาดมุมมองความเห็นอกเห็นใจในประเด็นสิทธิของผู้หญิงและประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง ในกลุ่มนักสังคมวิทยาชาย ผู้หญิงในสายอาชีพนี้ก็ได้รับผลกระทบไม่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม กระบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิง (New Feminist

Movement) ในช่วงทศวรรษที่ 1970 ถูกมองว่าเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาที่เปลี่ยนสถานภาพของผู้หญิงในสายอาชีพสังคมวิทยาและมุมมองของเพศภาวะในสาขาวิชาสังคมวิทยาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ส่วนในมิติการพัฒนา นโยบาย พบว่าผู้หญิงเริ่มมีบทบาททั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในการขับเคลื่อนนโยบายต่างๆ เช่น งานศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงถูกนำไปผูกโยงกับนโยบายของเทศบาลในประเทศสหรัฐอเมริกาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษที่ 1800 เมื่อผู้หญิงกลุ่มเล็กๆ ช่วยสามีให้ได้รับเลือกตั้งเป็นนายอำเภอ บทบาทของภรรยาจำนวนไม่น้อยที่แสดงออกไปในรูปแบบไม่เป็นทางการ แต่กลับพบว่ามีความอำนาจในการดึงดูดความสนใจของผู้คนได้ (Archbold, 2012) ตัวอย่างเหล่านี้ชี้ว่าผู้หญิงมีบทบาทในการขับเคลื่อนสังคมอย่างสำคัญ จึงไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจที่ปัจจุบันนี้งานวิจัยจำนวนหนึ่งเริ่มสนใจประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นการถูกกดทับของผู้หญิงภายใต้เงื่อนไขต่างๆ และการเสริมอำนาจแก่ผู้หญิง (Empowering Women)

บทความนี้ต้องการนำเสนอประเด็นอภิปรายเชิงวิพากษ์ว่าด้วยประสบการณ์ชีวิตเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่ไม่ได้เกิดขึ้นภายในสถาบันการสมรส โดยผู้เขียนได้สังเคราะห์ประเด็นและอ้างอิงข้อมูลบางส่วนจากกรณีศึกษาการตั้งครรภ์ของวัยรุ่นหญิงไทยในวัยเรียนของ วาทีนีย์ วิชัยยา (2556) และกรณีศึกษาการย้ายถิ่นของผู้หญิงลาวที่มาทำงานร้านอาหารโอเกะในประเทศไทยของ วรณพร ปันทะเลิศ (2556)⁴ งานศึกษาแรกสนใจศึกษาประสบการณ์ชีวิตเพศภาวะ เพศวิถีของแม่วัยรุ่น การให้ความหมายของแม่วัยรุ่นต่อประสบการณ์เหล่านั้น การยอมจำนน ผลิตซ้ำหรือต่อรองกับบรรทัดฐาน “ความเป็นแม่” “ความเป็นผู้หญิงที่ดี” ของแม่วัยรุ่น รวมทั้งการปรับตัว หาทาทางเลือก/ทางออก และแหล่งสนับสนุนที่มีต่อพวกเธอ งานศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาแม่วัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ในขณะที่กำลังศึกษาอยู่ระดับมัธยมศึกษาจนถึงระดับปริญญาตรี และขณะเก็บข้อมูล พวกเธอมีอายุไม่เกิน 27 ปี ทั้งที่เข้ารับบริการจากสถานสงเคราะห์ของรัฐในระหว่างตั้งครรภ์ และใช้ทางเลือกอื่นที่ไม่ใช่บริการของรัฐ ในขณะที่ตั้งครรภ์ งานศึกษานี้มีจุดเด่นตรงที่ ต้องการชี้ให้เห็นถึงพลวัตของประสบการณ์ชีวิตของแม่วัยรุ่น กล่าวคือ ในขณะที่สัมภาษณ์ แม่วัยรุ่นหลายคนผ่านประสบการณ์การตั้งครรภ์ในวัยเรียนมาหลายปีแล้ว พวกเธอมีงานทำ และลูกๆ ของพวกเธอบางคนก็เติบโตขึ้นแล้ว การที่พวกเธอเล่า

⁴ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา จำนวน 2 เรื่อง ได้แก่ “แม่วัยรุ่น”: ประสบการณ์ชีวิตเพศภาวะ และเพศวิถี (วาทีนีย์ วิชัยยา, 2556) และผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านอาหารโอเกะในประเทศไทย: การย้ายถิ่นและการใช้ชีวิตข้ามพรมแดน (วรณพร ปันทะเลิศ, 2556) ซึ่งวิทยานิพนธ์ดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภายใต้โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์ – สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2556 กลุ่มหัวข้อวิจัย: ประสบการณ์ชีวิตและเพศภาวะของผู้หญิงในอาเซียน

ประวัติชีวิตย้อนไปตั้งแต่ขณะตั้งครรถ์จนถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นพัฒนาการของประสบการณ์ชีวิต มุมมองและความรู้สึกต่อเพศภาวะ เพศวิถี และความเป็นแม่ของพวกเธอ

ส่วนงานที่สองเน้นศึกษาเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงลาวตัดสินใจย้ายถิ่นเข้ามาในประเทศไทย ประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะ และเพศวิถีของผู้หญิงลาวในขณะที่ย้ายถิ่นมาอาศัยอยู่ในประเทศไทย การดำรงความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของพวกเธอกับครอบครัวและผู้คนในประเทศลาว รวมทั้งเครือข่ายทางสังคมที่เอื้อหรือจำกัดการใช้ชีวิตของผู้หญิงลาวในประเทศไทย งานศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาผู้หญิงลาวที่ย้ายถิ่นมาทำงานเป็นสาวนั่งเครื่องในร้านคาราโอเกะแห่งหนึ่งในประเทศไทย ในขณะศึกษา ผู้หญิงลาวมีอายุอยู่ระหว่าง 20-28 ปี มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวที่มีฐานะยากจน มีฐานะปานกลาง และฐานะค่อนข้างดี งานศึกษานี้มีลักษณะเด่นคือ นำมโนทัศน์เพศภาวะและเพศวิถีมาเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายเงื่อนไขการย้ายถิ่น การทำงาน และการดำรงความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของผู้หญิงลาว รวมทั้งยังเน้นให้เห็นถึงพลวัตและความซับซ้อนของเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงลาว

งานศึกษาทั้งสองดังกล่าวมีจุดร่วมที่สำคัญคือ ไม่ได้เริ่มศึกษาปรากฏการณ์จากมุมมองว่าเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่อยู่นอกเหนือสถาบันการสมรสเป็น “พฤติกรรมเบี่ยงเบน” และเป็น “ปัญหาสังคม” หากแต่สนใจศึกษาประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่ถูกหล่อหลอมด้วยบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในสังคมไทยและสังคมลาว รวมทั้งยังเน้นย้ำให้เห็นถึงมิติ “ความเป็นผู้กระทำการ” (Agency) และ “เสียง” ของผู้หญิงที่ถูกสังคมมองว่ามี “พฤติกรรมทางเพศ” ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานที่สังคมคาดหวัง โดยบทความนี้จะนำเสนอประเด็นอภิปรายเชิงวิพากษ์ใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) แนวทางการศึกษาเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิง 2) การต่อรอง ชัดขึ้นและต่อสู้ของผู้หญิง (ชายขอบ) 3) เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง: โอกาส และ/หรือข้อจำกัดสำหรับผู้หญิง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

2. แนวทางการศึกษาเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิง

เพศสรีระ (Sex) เป็นเพศที่พิจารณาจากลักษณะตามธรรมชาติของหญิงและชาย เช่น อวัยวะ สโตรโมนเพศ รูปร่าง เป็นต้น ในขณะที่เพศภาวะ (Gender) มีนักวิชาการจำนวนมากให้ความหมายไว้และพอสรุปได้ว่า คือสถานะของเพศที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากสังคม อันเป็นผลจากการขัดเกลาทางสังคม (ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, 2551; กฤตยา อาชวนิจกุล, 2554) ส่วนเพศวิถี (Sexuality) นั้นเป็นเรื่องที่กว้างกว่าเพศสัมพันธ์และพฤติกรรมทางเพศ โดยหมายถึง แรงขับทางเพศ ความปรารถนาทางเพศ รสนิยมทางเพศ พฤติกรรมทางเพศ ความพึงพอใจ

ทางเพศ บรรทัดฐานทางเพศ และอัตลักษณ์ทางเพศ (สุชาติดา ทวีสิทธิ์, 2550, น. 316) มีข้อสังเกตว่าเพศวิถีถือเป็นประเด็นการวิจัยที่ได้รับความสนใจศึกษาและมีพัฒนาการของงานวิจัยในประเด็นดังกล่าว พอแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ดังนี้ ระยะที่ 1 งานวิจัยมุ่งเน้นศึกษาวิจัยประสบการณ์ทางเพศในฐานะสิ่งสร้างทางสังคม (The Social Construction of Sexual Experience) ที่พัฒนาขึ้นมาวิพากษ์มุมมองเกี่ยวกับชีวการแพทย์ (Biomedical Approach) และมุมมองเกี่ยวกับเพศศึกษา (Sexological Approach) ที่ครอบงำวงการการวิจัยมากกว่า 2 ทศวรรษ ระยะที่ 2 การเพิ่มขึ้นของการศึกษาวิจัยชีวิตทางเพศ (Sexual Life) ที่เน้นความหลากหลายข้ามวัฒนธรรม อัตลักษณ์ทางเพศ และชุมชนทางเพศ (Sexual Communities) และระยะปัจจุบันงานวิจัยเน้นการรับรู้ถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างวัฒนธรรมและอำนาจ และความสนใจที่มีต่อมิติทางการเมืองและเศรษฐกิจของเพศวิถีมากขึ้น (Parker, 2009)

เมื่อพิจารณาถึงพัฒนาการองค์ความรู้ว่าด้วยประเด็นเพศภาวะและเพศวิถี จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยังคงความรู้ทางวิทยาศาสตร์เริ่มมีอำนาจในการอธิบายความเป็นจริงทางสังคมไม่เว้นแม้แต่เรื่องเพศ เพศของมนุษย์ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียวเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ธรรมชาติเป็นตัวสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ให้กับเพศ โดยเชื่อว่าเพศสรีระเป็นตัวกำหนดเพศภาวะและเพศวิถี รวมทั้งผู้คนจะต้องมีความคงที่ในการแสดงออกในด้านอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมทางเพศด้วย จึงจะถูกมองว่าเป็น “ปกติ” หากผู้คนแสดงบทบาททางเพศและเพศวิถีไม่สอดคล้องกับเพศสรีระของตนก็มักจะถูกระบุตราว่า “ผิดปกติทางเพศ” หรือ “เบี่ยงเบนทางเพศ” นอกจากนี้ องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังถูกนำมาใช้แบ่งแยก จัดประเภทแบบคู่ตรงข้าม (Dichotomy) และจัดลำดับสูงต่ำให้กับเพศของมนุษย์ ความแตกต่างทางเพศสรีระระหว่างชายหญิงถูกนำมาเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมทางเพศ (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, ม.ป.ป.; Weeks, 1981) เช่น สังคมมักจะมองว่าผู้ชายมีร่างกายสูงใหญ่ เป็นผู้ที่มีความเข้มแข็ง มีเหตุผล เป็นผู้นำ มีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) ทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมทั้งมีแรงขับเคลื่อนทางเพศที่ต้องได้รับการปลดปล่อย ซึ่งสังคมมักจะให้คุณค่ากับคุณลักษณะของ “ความเป็นชาย” ว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่า เหนือกว่า และพื้นที่สาธารณะที่ผู้ชายเข้าไปแสดงบทบาทต่างๆ นั้นก่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจและประโยชน์ทางการเมือง ในทางตรงข้าม ผู้หญิงมีร่างกายอ่อนแอ สามารถให้กำเนิดบุตรได้ ผู้หญิงถูกมองว่าใช้อารมณ์ เป็นผู้ตาม และพื้นที่ส่วนตัว (Private Sphere) ซึ่งก็คือพื้นที่ภายในบ้านเป็นโลกของผู้หญิง ซึ่งต้องทำหน้าที่ “ความเป็นแม่” และ “ความเป็นเมีย” ผ่านการให้กำเนิดบุตร ดูแลสมาชิกในครอบครัว และทำงานบ้าน คุณลักษณะ “ความเป็นหญิง” ดังกล่าวถูกประเมินค่าว่าด้อยกว่า “ความเป็นชาย” และบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ส่วนตัวไม่ได้ก่อให้เกิดรายได้และประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ

ในช่วงปลายทศวรรษที่ 20 เริ่มมีการพัฒนาองค์ความรู้สตรีนิยม (Feminism) ซึ่งจัดเป็นแนวคิดหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มนักคิดการประกอบสร้างทางสังคม (Social Constructionist) สตรีนิยมเป็นทั้งแนวคิด (Perspective) และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ที่ชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงเกือบทุกสังคมในโลกกำลังเผชิญกับการถูกกดขี่ภายใต้ระบบสังคมแบบชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ที่ยึดผู้ชายเป็นศูนย์กลาง ให้คุณค่ากับ “ความเป็นชาย” ผู้ชายได้รับอำนาจ สิทธิพิเศษ (Privilege) อยู่ในฐานะที่ได้เปรียบและเหนือกว่าผู้หญิง ทั้งในมิติครอบครัว ระบบเครือญาติ การเมือง และเศรษฐกิจหรือที่เรียกว่าระบบชายเป็นใหญ่ สตรีนิยมยังวิพากษ์การครอบงำทางเพศทุกรูปแบบ สนใจการกระจายอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันทางเพศทั้งในมิติเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งต้องการล้มล้างและเปลี่ยนแปลงระบบชายเป็นใหญ่ในทุกมิติ เพื่อปลดปล่อยผู้หญิงและจัดปัญหาต่างๆ ที่ผู้หญิงกำลังเผชิญ เช่น ความยากจน ความด้อยโอกาส ความรุนแรงจากวัฒนธรรมและประเพณีในรูปแบบของความรุนแรงทางเพศ และความรุนแรงในครอบครัว เป็นต้น (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545; Garton, 2004; Oakley, 1972)

คุณูปการที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของแนวคิดสตรีนิยมคือ ชี้ให้เห็นว่าองค์ความรู้กระแสหลักที่ผ่านมาถูกสร้างผ่านมุมมองแบบชายเป็นใหญ่ ละเลยความรู้ ประสบการณ์ชีวิต และอารมณ์ ความรู้สึกของผู้หญิง รวมทั้งยังวิพากษ์องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มักกล่าวอ้างลักษณะที่แตกต่างและการจัดระบบเพศภาวะแบบคู่ตรงข้าม (Dichotomous Gender System) อย่างเคร่งครัดระหว่างหญิงและชายดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การกล่าวอ้างความเป็นคู่ตรงข้ามระหว่างหญิงและชายนั้นไม่ได้เป็นเรื่องธรรมชาติ หากแต่เป็นสิ่งที่สังคมประกอบสร้าง ให้คุณค่าและความหมายตามบริบททางเศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง (สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2550, น. 315; ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, 2551; กฤตยา อาชวนิจกุล, 2554) การอธิบายแบบขั้วตรงข้ามนั้นส่งผลให้เกิดการให้คุณค่ากับคุณลักษณะของความเป็นชายว่าดีกว่า เหนือกว่า คุณลักษณะของความเป็นหญิง (ที่มักถูกมองว่าด้อยกว่า) และถูกนำไปใช้คาดหวังและกำกับพฤติกรรม บทบาททางเพศ รวมทั้งการเข้าถึง/ไม่เข้าถึงทรัพยากร และอำนาจในทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมระหว่างหญิงและชาย ซึ่งจะก่อให้เกิดการกดขี่และความไม่เท่าเทียมทางเพศ

การจัดประเภทแบบคู่ตรงข้ามยังถูกนำมาใช้ควบคุมและประเมินคุณค่าต่อมิติเพศภาวะและเพศวิถีภายในกลุ่มผู้หญิงด้วยเช่นกัน กล่าวคือ สังคมสร้าง ผลิตซ้ำอุดมการณ์และวิถีปฏิบัติทางเพศ (Gender Ideologies and Practices) ภายใต้ระบบ “การควบคุมทางสังคมแบบชายเป็นใหญ่” ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น และได้ถูกนำมาใช้กำกับควบคุมร่างกายและประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง เช่น การควบคุมผ่านการแต่งกายของผู้หญิง การใช้ความรุนแรง

ต่อผู้หญิง การควบคุมบทบาททางเพศของผู้หญิง เป็นต้น (Honkatukia & Keskinen, 2018; Nader, 1986; Young, 2011, p. 15; นิภา จิรภักดิ์, 2540) นอกจากนี้ สังคมยังคาดหวังว่าผู้หญิงต้องแสดงบทบาทของความ “ผู้หญิงที่ดี” “ลูกสาวที่ดี” “ภรรยาที่ดี” “แม่ที่ดี” “นักเรียนที่ดี” เป็นต้น หากผู้หญิงไม่ปฏิบัติตามความคาดหวังเหล่านั้น ก็จะถูกประทับตราแบบคู่ตรงข้ามว่าเป็น “ผู้หญิงที่ไม่ดี” “ภรรยาที่ไม่ดี” “แม่ที่ไม่ดี” “นักเรียนที่ไม่ดี” ซึ่งการจัดประเภทแบบคู่ตรงข้ามและภายใต้ระบบชายเป็นใหญ่เช่นนี้ ทำให้มองไม่เห็นประสบการณ์ทางเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่มีความซับซ้อน และสัมพันธ์กับการเคลื่อนผ่านช่วงชีวิต (Life Transition) ก่อให้เกิดการประเมินค่าและประทับตรา (Stigmatize) กับผู้หญิงที่มีเพศภาวะและเพศวิถีที่ไม่สอดคล้องกับที่สังคมคาดหวัง ซึ่งส่งผลให้พวกเธอต้องเผชิญกับความกดดันและความตึงเครียด รวมทั้งยังส่งผลให้เกิดการกีดกัน (Exclusion) ระหว่างกลุ่มผู้หญิง

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้น หากนำมาพิจารณา 2 กรณีศึกษาที่กล่าวไปแล้ว คือ แม่วัยรุ่นในสังคมไทย และผู้หญิงลาวที่ทำงานในร้านคาราโอเกะนั้นสะท้อนให้เห็นประเด็นที่สำคัญดังนี้ ในแต่ละสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมไทยหรือสังคมลาว ต่างปรากฏบรรทัดฐานเรื่องเพศที่ถูกนำมาใช้นิยาม กำกับ ควบคุม และประเมินเพศภาวะ เพศวิถี การแสดงออกทางอารมณ์และความรู้สึกของผู้หญิงอย่างสำคัญ ผู้หญิงที่มีประสบการณ์ชีวิตทางเพศที่ละเมิดบรรทัดฐานที่สังคมคาดหวังไว้ มักจะถูกมองว่าเป็นผู้ที่มี “พฤติกรรมเบี่ยงเบน” และพฤติกรรมเหล่านั้นมักถูกนิยามว่าเป็น “ปัญหาสังคม” ทั้งนี้เนื่องจากสังคม (ในกรณีนี้คือสังคมไทยและสังคมลาว) มักมี “มาตรฐานซ้อนในเรื่องเพศ (Sexual Double Standard)” การมีประสบการณ์ทางเพศของผู้ชายทั้งก่อนหรือหลังการแต่งงานมีแนวโน้มที่จะถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติ เพราะสังคมมีความเชื่อว่าผู้ชายมีสัญชาตญาณทางเพศ และต้องได้รับการปลดปล่อย ในขณะที่ผู้หญิงมักจะถูกมองว่ามีความอ่อนหวาน เพราะบางในเรื่องเพศ ควรปกปิดเนื้อตัวร่างกายให้มิดชิด ไม่ควรมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน⁵ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แต่อุดมการณ์เช่นนี้ก็ยังคงฝังรากลึกอยู่ในสังคม (กฤตยา อาชวนิชกุล และพิศรา ษาแก้ว, 2551; ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, 2551) และถูกนำมาใช้ประเมินและกำกับพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิง ในกรณีนี้ วัยรุ่นหญิงไทยที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียนเป็นช่วงวัยที่สังคมมองว่าหน้าที่หลักคือการเล่าเรียนหนังสือ ไม่ควรยุ่งเกี่ยวในเรื่องเพศ และการตั้งครรภ์ ส่วนกรณีผู้หญิงลาวที่ย้ายถิ่นมาประเทศไทยและทำงานร้านคาราโอเกะต้องนั่งตม ใกล้ชิดและยินยอมให้ลูกค้าชายสัมผัสเนื้อตัวร่างกายบ้าง รวมถึงในบางครั้งอาจมีการให้บริการทางเพศด้วย ซึ่งเป็นอาชีพ

⁵ อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ทางเพศที่ควบคุมเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงก็จะแตกต่างกันไปตามชนชั้น และฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้หญิง

ที่สังคมไม่ยอมรับ ดังนั้น งานศึกษาทั้งสองนี้จึงช่วยสะท้อนให้เห็นว่าหากผู้หญิงมีพฤติกรรมทางเพศที่แตกต่างไปจากอุดมการณ์ทางเพศที่สังคมคาดหวัง พวกเธอก็มักจะถูกสังคมมองว่าเป็น “ผู้เบี่ยงเบน” และ พฤติกรรมทางเพศเหล่านั้นมักถูกนิยามว่า “เป็นปัญหาสังคม” เนื่องจากสังคมนาระบบคิดแบบชายเป็นใหญ่และมาตรฐานซ้อนในเรื่องเพศมาเป็นเครื่องตัดสินงานศึกษาเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่ไม่เป็นไปตามที่สังคมคาดหวังจึงไม่ควรเริ่มต้นศึกษาโดยมองปรากฏการณ์เหล่านี้ว่าเป็นความเบี่ยงเบน เป็นปัญหาสังคม เพราะจะทำให้มองไม่เห็นว่าเป็นพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงไม่ใช่ปัญหาในตัวของมันเอง หากแต่อุดมการณ์ทางเพศภายใต้ระบบชายเป็นใหญ่ต่างหากที่ถูกนำมาใช้นิยามและตัดสินเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงในเชิงลบ และการศึกษาด้วยมุมมองเช่นนั้นจะไม่นำไปสู่การวิพากษ์ระบบชายเป็นใหญ่ เพื่อนำไปสู่การสร้างความเท่าเทียมทางเพศ

งานศึกษาทั้งสองยังเน้นให้เห็นว่า นอกเหนือไปจากการให้คุณค่ากับพฤติกรรมทางเพศที่แตกต่างกันระหว่างหญิงและชายแล้ว เพศภาวะและเพศวิถีภายในกลุ่มผู้หญิงด้วยกันเองนั้นก็ยังถูกประทับตราในลักษณะคู่ตรงข้าม (Dichotomy) เช่น “ผู้หญิงดี” / “ผู้หญิงไม่ดี” การอธิบายเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงผ่านมุมมองแบบคู่ตรงข้ามมีข้อจำกัด คือเป็นการนำแต่มุมมองทางเพศเพียงมิติเดียวมาใช้ตัดสินชีวิตของผู้หญิง ทำให้มองไม่เห็นความซับซ้อนของประสบการณ์ชีวิตด้านอื่นๆ ของผู้หญิง เช่น การเป็นนักเรียน การเป็นคนย้ายถิ่น การเป็นลูกสาว การเป็นแม่ เป็นต้น ซึ่งก็มีความสำคัญและมีส่วนหล่อหลอม “ความเป็นผู้หญิง” และการปฏิสัมพันธ์ของพวกเธอกับผู้คนอื่นๆ ในสังคม ผู้หญิงในงานศึกษาทั้ง 2 กรณีศึกษานี้ แม้พวกเธอจะถูกมองว่าเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี (มีเพศสัมพันธ์ในวัยที่ไม่เหมาะสม และนอกเหนือสถาบันการแต่งงาน) แต่ในอีกด้านหนึ่ง พวกเธอเป็น “แม่ที่ดี” และ “ลูกสาวที่ดี” (โดยจะอธิบายรายละเอียดในแต่ละกรณีศึกษาต่อไป) นอกจากนี้ มุมมองแบบคู่ตรงข้ามยังนำไปสู่การประเมินคุณค่ากับคุณลักษณะของความเป็นผู้หญิงที่ดีและความเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี ผู้หญิงที่ไม่สามารถปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางเพศที่สังคมคาดหวังได้ต้องเผชิญกับความตึงเครียดและความกดดันต่างๆ ในแง่การอธิบายปรากฏการณ์โดยใช้มุมมองแบบคู่ตรงข้ามจึงนำไปสู่การประทับตราและการกดขี่ผู้หญิงบางกลุ่ม รวมถึงอาจก่อให้เกิดการผลิตซ้ำระบบชายเป็นใหญ่ เนื่องจากเป็นการควบคุมให้ผู้หญิงแสดงพฤติกรรมทางเพศที่สังคมพึงปรารถนา ซึ่งอุดมการณ์ทางเพศนี้ถูกกำกับด้วยระบบชายเป็นใหญ่นั้นเอง

บทความนี้จะจึงเสนอว่าในการศึกษาเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงนั้น ไม่ควรศึกษาผ่านมุมมองแบบคู่ตรงข้าม (Dichotomy) หากแต่ควรอธิบายประสบการณ์ชีวิต (Lived Experiences) ของผู้หญิงที่สัมพันธ์หรือถูกหล่อหลอมด้วยบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมใน 2 กรณีศึกษาที่ได้กล่าวถึงไปแล้วข้างต้นนั้น ผู้ศึกษาไม่ได้เริ่มต้นมองปรากฏการณ์

และตั้งคำถามที่ตีตราผู้หญิงกลุ่มนี้ว่าเป็น “ปัญหาสังคม” ตั้งแต่แรก หากแต่นำบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมาใช้วิเคราะห์ประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะและเพศวิถีของแม่วัยรุ่นในสังคมไทยและผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านอาหารโอเกะ เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าบริบทเหล่านั้นมีส่วนหล่อหลอมหรือสัมพันธ์ต่อมุมมองของสังคมและมุมมองของผู้หญิงต่อเพศภาวะและเพศวิถีของตนเองอย่างไร รวมทั้งช่วยสะท้อนให้เห็นว่าอุดมการณ์ทางเพศมีอิทธิพลต่อการให้ความหมายและคุณค่าในเรื่องเพศของผู้หญิงอย่างไร ซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งในการรื้อถอน (Deconstruction) ระบบชายเป็นใหญ่และทำลายมายาคติในเรื่องเพศที่แฝงฝังอยู่ในสังคม

งานของวาทินีที่ศึกษาแม่วัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียนในสังคมไทยชี้ให้เห็นว่า ชีวิตทางเพศของวัยรุ่นหญิงทั้งก่อนตั้งครรภ์ ขณะตั้งครรภ์ และหลังตั้งครรภ์ล้วนถูกกำกับและหล่อหลอมด้วยอุดมการณ์และวิถีปฏิบัติทางเพศกระแสหลักในสังคมไทย ที่แบ่งแยกความเป็นผู้หญิงที่ดีและไม่ดีผ่านการมีประสบการณ์ทางเพศ การพัฒนาของระบบการศึกษาที่เป็นทางการ (Formal Education) ที่เรียกร้องให้วัยรุ่นต้องใช้เวลาศึกษาเล่าเรียนนานขึ้นและยืดอายุการแต่งงานออกไป การพัฒนาองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และจิตวิทยาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 ที่ผลิตสร้างมโนทัศน์ “วัยรุ่น” (Concept of Adolescent) ซึ่งแยกออกจากวัยเด็ก และวัยรุ่นผู้ใหญ่ รวมทั้งคาดหวังให้แสดงบทบาทที่แตกต่างไปจากวัยรุ่นผู้ใหญ่ และอุดมการณ์ในสังคมไทยที่มักเชื่อว่าวัยรุ่นยังไม่มีวุฒิภาวะ ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับเรื่องเพศ จึงเห็นได้ว่าปรากฏการณ์การตั้งครรภ์ในขณะที่เป็นวัยรุ่นอาจไม่ใช่ปัญหาสังคมโดยตัวของมันเอง หากแต่บริบททางสังคม วัฒนธรรมดังที่กล่าวไปข้างต้นที่ทำให้การตั้งครรภ์ในวัยรุ่นกลายเป็นปัญหาสังคม ขณะที่ในสมัยก่อน ผู้คนก็แต่งงานและมีลูกในขณะที่ยังน้อย แต่บริบทของสังคมในขณะนั้นไม่ได้มองการตั้งครรภ์เมื่ออายุยังน้อยว่าเป็นปัญหาสังคม

งานของวรรณพรที่ศึกษาผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านอาหารโอเกะในประเทศไทยก็เช่นกัน ชี้ให้เห็นว่าบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นเงื่อนไขที่หล่อหลอมการย้ายถิ่น การตัดสินใจทำงานร้านอาหารโอเกะ และประสบการณ์ด้านเพศภาวะและเพศวิถีของกลุ่มผู้หญิงลาวที่ถูกสัมภาษณ์ในงานศึกษานี้ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ แนวคิดวัฒนธรรมครอบครัว (Cultural Notion of Family) และเพศภาวะในสังคมลาว มุมมองของผู้หญิงลาวที่มีต่อความทันสมัยของประเทศไทย ความคล้อยคลึงทางวัฒนธรรมระหว่างสองประเทศล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่หล่อหลอมการตัดสินใจย้ายถิ่นของผู้หญิงลาวมายังประเทศไทย กล่าวคือ ประการแรก ระบบเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศไทยและประเทศลาว ความแตกต่างของอัตราการแลกเปลี่ยนเงินตรา และโอกาสในการหารายได้ในประเทศไทยเป็นปัจจัยหลักให้ผู้หญิงลาวตัดสินใจย้ายถิ่นมาประเทศไทย ประการที่สอง แนวคิดวัฒนธรรมครอบครัวและเพศภาวะที่เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมก็นับเป็นอีกปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่น ลูกสาวมักถูกคาดหวังให้ดูแล

พ่อแม่ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งช่วยครอบครัวพ่อแม่ของตนทำมาหากินในภาคเกษตรกรรม แต่ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1986 เป็นต้นมา ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการปรับทิศทางในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยส่งผลกระทบต่อภาคการผลิตของครัวเรือน โดยผู้หญิงลาวที่เคยช่วยงานในครอบครัวถูกผลักดันให้ต้องย้ายถิ่น เพื่อหารายได้จุนเจือครอบครัว ประกอบกับกระแสการไหลบ่าของระบบทุนนิยมในระดับโลก ก่อให้เกิดความต้องการแรงงานผู้หญิงเพิ่มขึ้น เพื่อทำ “งานของผู้หญิง” โดยเฉพาะแรงงานหญิงจากประเทศที่เศรษฐกิจด้อยกว่าไปทำงานในประเทศที่เศรษฐกิจดีกว่า ประการที่สาม เงื่อนไขด้านมุมมองของผู้หญิงที่มีต่อความทันสมัยของประเทศปลายทาง มุมมองของผู้หญิงลาวรับรู้เกี่ยวกับประเทศไทยว่าเป็นประเทศที่มีความทันสมัย (ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากวิถีชีวิตในหมู่บ้านที่ลาว) ประการที่สี่ เงื่อนไขด้านความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมของประเทศต้นทางและปลายทาง โดยการที่วัฒนธรรมไทยและลาวคล้ายคลึงกัน ในบางประเด็น เช่น อาหาร ภาษา และภูมิอากาศ เป็นต้น มีส่วนทำให้ผู้หญิงลาวตัดสินใจย้ายถิ่นมาประเทศไทย เมื่อเปรียบเทียบกับกรย้ายถิ่นไปอยู่ประเทศอื่นๆ ที่ห่างไกลมากกว่า

เป็นที่น่าสังเกตว่างานศึกษากรณีผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทยนี้มีประเด็นอภิปรายที่แตกต่างไปจากงานศึกษากรณีแม่วัยรุ่นในสังคมไทยตรงที่ว่า ยังเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของบริบททางภูมิศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นและประสบการณ์ด้านเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงในช่วงเวลาต่อมาหลังจากที่มาทำงานในประเทศไทยแล้ว เงื่อนไขด้านความใกล้ชิดทางภูมิศาสตร์ของประเทศต้นทางและปลายทาง โดยที่พรมแดนไทย-ลาวใกล้ชิดติดกันนั้น ทำให้การข้ามพรมแดนเป็นไปได้โดยไม่ยากลำบากมากนักและใช้ค่าใช้จ่ายไม่สูงมาก นอกจากนี้ การย้ายถิ่นมาอยู่อาศัยในประเทศไทยทำให้พวกเธอพอที่จะมีอิสระในการใช้ชีวิต อิสระในการเลือกทำงานร้านคาราโอเกะที่ต้องนั่งดื่มกับลูกค้าผู้ชาย รวมถึงมีคนรักและมีประสบการณ์ทางเพศ โดยปราศจากการถูกควบคุมจากพ่อแม่และสายตาของผู้คนในหมู่บ้าน

งานศึกษาทั้งสองมีอีกข้อค้นพบที่สอดคล้องกันคือ แม้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมจะมีส่วนนิยาม กำกับและประเมินคุณค่าพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิง อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนผ่านช่วงชีวิต (Life Transition) ของผู้หญิงก็มีผลต่อการเรียนรู้ การรับรู้ และการให้ความหมายใหม่ต่อประสบการณ์ด้านเพศภาวะและเพศวิถีของพวกเธอ เช่น การเคลื่อนผ่านเข้าสู่ความเป็นแม่ การคลอดบุตร การเลี้ยงดูบุตร การทำงานในอาชีพหนึ่งๆ เป็นระยะเวลาเพิ่มขึ้น และการมีคนรัก/การเลิกกับคนรัก เป็นต้น ล้วนมีผลต่อประสบการณ์ชีวิตและมุมมองต่อตนเองที่แปรเปลี่ยนไป กรณีศึกษาแม่วัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียนในสังคมไทย หลังจากแม่วัยรุ่นมีอายุเพิ่มขึ้น มีประสบการณ์การเลี้ยงดูบุตรมาหลายปี และเห็นการเจริญเติบโตของบุตร มุมมองและประสบการณ์ด้านเพศวิถีและความเป็นแม่ของพวกเธอก็เปลี่ยนแปลงไป

เช่น ในขณะที่รับรู้ตัวตนเองตั้งครกในวัยเรียน ความรู้สึกของพวกเธอเต็มไปด้วยความตกใจ เสียใจ ผิดหวัง กลัวการถูกดูต่ำจากครอบครัว กลัวถูกประณามจากสังคม มองตนเองว่าเป็น “ผู้หญิงที่ไม่ดี” แต่เมื่อแม่วัยรุ่นเริ่มมีอายุที่มากขึ้น และผ่านประสบการณ์การเลี้ยงดูบุตรมาหลายปี พวกเธอหลายคนพยายามเลี้ยงลูกให้ดี ให้ความรักต่อลูก และนำบทบาท “ความเป็นแม่” มาใช้ทำความเข้าใจตัวตนของพวกเธอว่าแม้พวกเธอจะเคยเป็น “วัยรุ่นหญิงที่ไม่ดี” มีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงานและตั้งครกในวัยเรียน แต่พวกเธอก็ได้พยายามแสดงบทบาทของ “การเป็นแม่ที่ดี” ลักษณะนี้ชี้ให้เห็นว่าแม้พวกเธอจะมีพฤติกรรมที่ละเมิดบรรทัดฐานทางสังคม แต่พวกเธอเองก็เป็นสมาชิกของสังคมที่ถูกอบรมขัดเกลา (Socialize) ผ่านสถาบันทางสังคมต่างๆ (เช่น ครอบครัว สถาบันการศึกษา สื่อสารมวลชน เป็นต้น) ให้ตระหนักรู้ถึงการควบคุมทางเพศ ไม่มากนักน้อย บรรทัดฐานเหล่านี้ที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนผ่านช่วงชีวิตของแม่วัยรุ่นล้วนมีส่วนหล่อหลอมมุมมองและการแสดงออกพฤติกรรมของพวกเธอ

หรือในกรณีศึกษาของผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทย ก่อนการย้ายถิ่น พวกเธอทราบเพียงว่าเพื่อนๆ ที่ไปทำงานที่ประเทศไทยและส่งเงินกลับบ้านนั้นทำงานรับจ้างขายของตามร้านค้าและเสิร์ฟอาหารตามร้านอาหาร หลังจากย้ายถิ่นมาประเทศไทยแล้ว พวกเธอกลับพบว่างานที่พวกเธอต้องทำคือการนั่งดื่มและร้องคาราโอเกะกับลูกค้าชาย รวมถึงในบางครั้งต้องยอมให้ลูกค้าชายเหล่านั้นแตะเนื้อต้องตัวพวกเธอบ้าง ในตอนแรกผู้หญิงลาว (โดยเฉพาะที่อายุยังน้อยประมาณ 18-22 ปี) รู้สึกลำบากใจ ไม่อยากจะทำงานนี้ แต่ก็คิดว่าตนเองเดินทางมาถึงประเทศไทยแล้ว ใช้เงินของที่บ้านไปกับกระบวนการย้ายถิ่น หากไม่ยอมทำงานนี้ และเดินทางกลับลาวทันที ครอบครัวของตนเองก็ต้องรับผิดชอบหนี้สินที่กู้ยืมมาเพื่อดำเนินการในการย้ายถิ่นของพวกเธอ รวมทั้งครอบครัวของพวกเธอก็จะยังคงยากจน มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก พวกเธอจึงตัดสินใจทำงานเป็นสาวนั่งดื่มก็ในร้านคาราโอเกะ เมื่อพวกเธอทำงานไปได้เรื่อยๆ เป็นเวลาเกือบปี หลายคนเริ่มรู้สึกว่าการใช้ชีวิตแบบนี้ไม่ได้แย่อย่างที่พวกเธอคิดไว้ในตอนแรก ตนเองมีเงินส่งกลับบ้านอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ ลูกค้าชายก็กลายเป็นลูกค้าประจำที่มานั่งดื่มกับพวกเธอทุกวัน จนต่อมาพัฒนาความสัมพันธ์กลายเป็นคนรัก หากคนรักรับเลี้ยงดูพวกเธอ พวกเธอก็จะเลิกทำงานนี้ หรือเมื่อพวกเธอเลิกรักกับคนรัก ก็จะกลับมาทำงานนี้อีกครั้ง จึงเห็นได้ว่าสถานะของการเป็นผู้หญิงย้ายถิ่น ความเป็นลูกสาว หรือการมีคนรัก/การเลิกรักกับคนรัก มีผลต่อการใช้ชีวิตและมุมมองต่อเพศภาวะและเพศวิถีของพวกเธอ

ดังนั้น แนวทางการศึกษาประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่มีชีวิตด้านเพศที่สังคมมองว่าละเมิดบรรทัดฐาน เช่น กรณีของวัยรุ่นหญิงไทยที่ตั้งครกในวัยเรียน หรือกรณีผู้หญิงลาวที่ย้ายถิ่นมาทำงานเป็นสาวนั่งดื่มก็ในประเทศไทยนั้น ผู้ศึกษาไม่ควรเริ่มมองปรากฏการณ์ว่าเป็นปัญหาสังคม หากแต่ควรศึกษาว่าบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและ

ภูมิศาสตร์ในสังคมนั้นๆ มีส่วนหล่อหลอมประสบการณ์และมุมมองของผู้หญิงต่อเพศภาวะ และเพศวิถีของตนเองอย่างไร นอกจากนี้ ผู้ศึกษาไม่ควรประเมินคุณค่าพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงผ่านแนวคิดแบบคู่ตรงข้าม (Dichotomy) ว่าเป็น “ผู้หญิงที่ดี” หรือ “ผู้หญิงที่ไม่ดี” หากแต่ควรตระหนักว่าประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงมีความซับซ้อน มีการเปลี่ยนแปลงและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านช่วงชีวิต (Life Transition) ของผู้หญิง

3. การต่อรอง ชัดขึ้นและต่อสู้ของผู้หญิง (ชายขอบ)

แนวคิดผู้กระทำการสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางการศึกษาและทำความเข้าใจประสบการณ์ของผู้หญิง ในฐานะผู้กระทำการหรือผู้กระทำทางสังคมได้ ในทางสังคมวิทยามักจะใช้คำตรงข้ามกันระหว่างคำว่า “ผู้กระทำการ” กับ “โครงสร้าง” โดยมักจะมองว่าผู้กระทำการคือปัจเจกบุคคลแต่ละคนซึ่งกระทำการโต้ตอบกับโครงสร้างทางสังคมที่ “อยู่ข้างนอก” ตัวตนของพวกเขา นักวิชาการได้เสนอว่าแทนที่จะมองสองมโนทัศน์นี้อย่างแยกขาดแบบเป็นคู่ตรงข้ามและแข็งทื่อตายตัว ควรมอง “ความเป็นผู้กระทำการ” ให้มากไปกว่าการเป็น “ผู้กระทำทางสังคม” (Social Actor) กล่าวคือ ความเป็นผู้กระทำการควรหมายรวมถึงเหตุการณ์ที่เกิดจากการกระทำของผู้กระทำทางสังคมด้วย และเหตุการณ์ที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้นอาจส่งผลต่อการใช้ชีวิต การปรับตัว และการต่อรองต่อประสบการณ์ชีวิตของผู้กระทำทางสังคมนั้นๆ นอกจากนี้ โครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ก็ไม่ได้มีลักษณะที่หยุดนิ่งหรือตายตัว หากแต่ก็อาจจะถูกปรับเปลี่ยน ต่อรองหรือท้าทายไม่มากนักน้อยผ่านปฏิบัติการ (Practice) หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่างๆ ของผู้กระทำทางสังคม (จามะรี เชียงทอง และสุนทร สุขสรณจิต, 2555, น. 133) เมื่อนำมโนทัศน์โครงสร้างและการเป็นผู้กระทำมาประกอบในการศึกษาเพศวิถี จะช่วยให้เห็นว่าวิถีปฏิบัติทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศของบุคคลล้วนไม่หยุดนิ่งตายตัว มีความลื่นไหลเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นช่วงชีวิตที่แตกต่าง ประสบการณ์ที่พบเจอสถานการณ์ในชีวิต และเงื่อนไขทางสังคมอื่นๆ นอกเหนือไปจากอัตลักษณ์ทางเพศแล้ว ชีวิตของผู้คนยังประกอบด้วยอัตลักษณ์หรือตัวตนด้านอื่นๆ เช่น อัตลักษณ์ที่เกิดจากการเป็นสมาชิกในครอบครัว กลุ่มเพื่อน สถานที่ทำงาน ชุมชนที่อยู่อาศัย หรือกลุ่มทางสังคมอื่นๆ (วรภรณ์ แซ่มสนิท, 2551) ซึ่งอัตลักษณ์เหล่านี้ล้วนมีส่วนหล่อหลอมและสัมพันธ์ซึ่งกันและกันกับอัตลักษณ์ทางเพศ นอกจากนี้ ในการศึกษาประสบการณ์ชีวิตและการเป็นผู้กระทำของผู้หญิง แนวคิดสตรีนิยม (Feminism) วิพากษ์ว่าองค์ความรู้กระแสหลักมักถูกสร้างขึ้นและครอบงำโดยผู้ชาย รวมทั้งเป็นความรู้ที่วางอยู่บนฐานคิดระบบชายเป็นใหญ่ เนื่องจากในอดีตผู้ชายเป็นกลุ่มที่ได้รับความรู้และอ่านออกเขียนได้ก่อนกลุ่มผู้หญิง รวมทั้งผู้ชายยังได้รับสิทธิและอำนาจต่างๆ

ในการใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ แนวคิดสตรีนิยมจึงได้เสนอว่า ควรสร้างองค์ความรู้ที่มาจากประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง สะท้อนให้เห็นการให้ความหมายและการทำความเข้าใจโลกทางสังคมผ่านจากมุมมองของผู้หญิง นำเสนอ “เสียง” ของผู้หญิงที่ไม่เคยถูกได้ยินหรือรับรู้มาก่อน รวมทั้งมองว่าอารมณ์ ความรู้สึกของผู้หญิงเป็นประเด็นที่ควรได้รับความสนใจในการศึกษา (Reinharz, 1992)

งานศึกษาทั้ง 2 กรณีนำแนวคิดการเป็นผู้กระทำการมาเป็นกรอบในการศึกษา และเสนอให้เห็นประเด็นร่วมกันว่า แม้สังคมจะประทับตรา (Stigmatize) พฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงโดยอาจจะมองว่าความประพฤติเหล่านั้นเป็น “ปัญหาสังคม” หรือมองว่าผู้หญิงเหล่านั้นเป็น “เหยื่อ” อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากจุดยืนของตัวผู้หญิงเอง ประสบการณ์ชีวิตและความรู้สึกของผู้หญิงจากทั้ง 2 กรณีศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงการเป็นผู้กระทำการที่มีอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดและการกระทำที่ปรับเปลี่ยน ลื่นไหล และกลับไปกลับมาตามสถานการณ์ที่พวกเธอต้องเผชิญ เนื่องจากพวกเธอเป็นสมาชิกของสังคม ได้รับการขัดเกลาทางสังคม พวกเธอตระหนักถึงบรรทัดฐานทางสังคมไม่มากนักน้อย ในบางครั้งมุมมองและพฤติกรรมของพวกเธอก็มีลักษณะสอดคล้องกับบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ แต่พวกเธอก็ไม่ได้ยอมจำนนต่อโครงสร้างทางสังคมอย่างสิ้นเชิง ในบางสถานการณ์พวกเธอก็กลับให้ความหมาย เจาะ ต่อรองต่อความเป็นผู้หญิง รวมทั้งหาทางเลือก ทางออกในการดำเนินชีวิตประจำวันของพวกเธอแตกต่างกันออกไป สัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ห้อมล้อมชีวิตของพวกเธอ

กรณีงานศึกษาแม่วัยรุ่นในสังคมไทย พบว่า ในมิติแรก ประสบการณ์และความรู้สึกของแม่วัยรุ่นที่มีต่อเพศวิถีและเพศภาวะของตนเอง เช่น การทำแท้ง ความสัมพันธ์ทางเพศ ความเป็นผู้หญิง และความเป็นแม่นั้นไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว หากแต่แม่วัยรุ่นยังต่อรอง ตีความ และให้ความหมายกับประสบการณ์เหล่านั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการต่อรองและตีความ ประสบการณ์ชีวิตของแม่วัยรุ่นนั้นไม่ได้มีลักษณะของการเป็นผู้กระทำการแบบสุดขั้ว หากแต่เป็นการสะท้อนกลับไปกลับมาของการยอมตามบรรทัดฐานบ้างในบางครั้ง แต่ในบางขณะก็มี ความเป็นผู้กระทำการที่ไม่ยอมจำนนต่อการประทับตราของสังคมเสียทีเดียว และพยายาม ต่อรอง ให้ความหมายต่อประสบการณ์ทางเพศและความเป็นแม่ รวมทั้งหาทางเลือก ทางออก ให้กับชีวิตของตนเอง ยกตัวอย่างเช่น เมื่อพบว่าตนเองตั้งครรภ์ในวัยเรียน แม่วัยรุ่นหลายคน พยายามที่จะทำแท้ง แต่ไม่สำเร็จ หลังจากคลอดบุตรแล้ว บางคนกลับไปเรียนหนังสือต่อ ในบางครั้งพวกเธอรู้สึกดีใจที่พวกเธอมีลูก แต่ในบางครั้งพวกเธอก็รู้สึกท้อใจ สับสนและเหนื่อยล้ากับการที่ต้องแสดงบทบาทหลายๆ อย่างพร้อมๆ กัน คือ ต้องเรียนหนังสือ ต้องเลี้ยงดู บุตร ต้องหารายได้พิเศษ เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายบางส่วนในการเลี้ยงดูบุตร แม่วัยรุ่นหลายคน รู้สึกว่าตนเองสูญเสียชีวิตวัยรุ่นที่จะมีเวลาเรียนและเวลาว่างที่จะสังสรรค์กับเพื่อนๆ ในทาง

ตรงกันข้าม หลังจากเลิกเรียน พวกเธอก็กลับต้องรีบกลับบ้าน เพื่อไปช่วยเลี้ยงดูบุตรที่ยังเล็ก หรือในกรณีที่แม่วัยรุ่นมีครอบครัวที่มีฐานะไม่ค่อยดี หลังจากเลิกเรียนพวกเธอก็ต้องทำงานพิเศษ เมื่อเวลาผ่านไป แม่วัยรุ่นที่สำเร็จการศึกษา มีงานทำ มีรายได้เป็นของตนเอง รวมทั้งได้ใช้เวลาเลี้ยงดูบุตรให้ความรักความอบอุ่นมาเป็นเวลาหลายๆ ปี เมื่อแม่วัยรุ่นบางคนมอย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์ในอดีต พวกเธอก็กลับรู้สึกผิดที่เคยมีความคิดที่จะทำแท้ง และรู้สึกดีใจที่ความพยายามจะทำแท้งในอดีตล้มเหลว ทำให้พวกเธอได้มีโอกาสเป็นแม่และเลี้ยงดูบุตร

ในมิติที่สอง การมุ่งเน้นศึกษาที่อารมณ์และความรู้สึกต่อ “ความเป็นแม่” ของแม่วัยรุ่นในแต่ละช่วงชีวิต ทำให้ทราบว่า ในแง่หนึ่ง พวกเธอก็รับรู้ถึงบรรทัดฐานทางสังคม ที่พวกเธอได้รับการขัดเกลาและรับเอาบรรทัดฐานเกี่ยวกับความเป็นแม่และการเลี้ยงดูบุตรมาไม่น้อย แต่ในอีกแง่หนึ่ง ไม่ได้หมายความว่าแม่วัยรุ่นจะยอมตามบรรทัดฐานเสียทั้งหมด แม้พวกเธอจะถูกสังคมประทับตราว่าเป็น “ผู้หญิงที่ไม่ดี” เนื่องจากมีเพศสัมพันธ์และตั้งครรภ์ในวัยเรียน แต่พวกเธอก็ใช้บทบาทของ “ความเป็นแม่ที่ดี” มาเป็นเครื่องมือในการนิยามและต่อรองกับ “ความเป็นผู้หญิง” ของพวกเธอในหลากหลายวิถีทาง ซึ่งการเจรจาต่อรองนี้ พวกเธอก็กระทำทั้งที่ตระหนักและไม่ตระหนัก เช่น แม่วัยรุ่นบางคนนิยามว่าการกลับไปเรียนหนังสือต่อ จนสำเร็จการศึกษา มีงานทำที่ดีและมีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงดูบุตรนั้นเป็นการทำหน้าที่ของแม่ที่ดี แม่วัยรุ่นบางคนที่ต้องฝากลูกให้แม่หรือญาติของตนเองช่วยเลี้ยงดูบุตร ในขณะที่ตนเองต้องกลับไปเรียนหนังสือต่อหรือออกไปหางานทำ มีมุมมองว่าพวกเธอไม่ได้ละทิ้งลูก แต่ความจำเป็นทางเศรษฐกิจและเงื่อนไขทางสังคมทำให้พวกเธอไม่สามารถใช้ชีวิตประจำวันกับลูกได้ การโทรศัพท์และการส่งเงินให้ลูกอย่างสม่ำเสมอ รวมถึงการกลับไปเยี่ยมลูกเป็นครั้งคราวนั้นเป็นหนทางหนึ่งในการส่งผ่านความรักจากแม่ไปสู่ลูกและความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการแสดงบทบาทของแม่ที่ดี

ในกรณีของผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะ พวกเธอได้แสดงออกถึงการเป็นผู้กระทำการผ่านประสบการณ์การย้ายถิ่นข้ามแดนมายังประเทศไทย และต้องปรับตัวในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพในประเทศไทย ในมิติชีวิตการทำงาน พวกเธอตระหนักและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ทางร้านคาราโอเกะกำหนด แต่พวกเธอก็ไม่ได้ยอมจำนนอย่างสิ้นเชิง เช่น การขอยอกจากงานก่อนครบชั่วโมง ปกติลูกค้าต้องซื้อชั่วโมงอย่างต่ำ 2 ชั่วโมง ผู้หญิงลาวก็จะคอยให้บริการเครื่องดื่มและพูดคุยกับแขก แต่หากผู้หญิงลาวทะเลาะกับเพื่อนร่วมงานก่อนเริ่มทำงาน หรือพบเจอกับลูกค้าที่ลวนลาม ในขณะทำงาน พวกเธอจะใช้วิธีขอเลิกงานก่อน แม้จะยังไม่ครบจำนวนชั่วโมงที่ลูกค้าชายซื้อไว้ก็ตาม โดยพวกเธอมักจะอ้างว่าไม่สบาย โดยยอมให้เจ้าของร้านหักเงินเดือนของพวกเธอบางส่วน หรือกรณีพวกเธอพบเจอลูกค้าที่คอยลวนลาม ตะแถ่ต้องตัว พวกเธอก็จะหาทาง

เอาตัวรอด โดยมักจะขอตัวไปเข้าห้องน้ำ ลูกไปเติมเครื่องดื่มให้ ลูกไปดูว่าอาหารที่สั่งมาเสิร์ฟหรือยัง อาสาลูกไปหยอดเหรียญในตู้เพลง และใช้เวลาเลือกเพลงนานๆ เพื่อเป็นการถ่วงเวลาให้ชั่วโมงที่ลูกค้าซื้อหมดลงเร็วๆ ในมิติการทำงานที่สัมพันธ์กับความสัมพันธ์ใกล้ชิด (Intimacy) เพื่อหลีกเลี่ยงที่จะต้อนรับลูกค้าขาจรที่อาจจะลวนลามพวกเธอ พวกเธอมักจะเลือกลูกค้าประจำ เมื่อเป็นลูกค้าประจำไปนานๆ ก็อาจจะนำไปสู่การพัฒนาความสัมพันธ์กับลูกค้าประจำ จนกลายเป็น “คนรัก” ในแง่นี้พวกเธอไม่ได้ให้ความหมายว่าพวกเธอขายเนื้อตัวร่างกายให้กับลูกค้าชายผ่านการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา และมีใช่เป็นการหลบซ่อนเพื่อตอบสนองความต้องการทางร่างกายเท่านั้น หากแต่ยังมีเรื่องของอารมณ์ ความรู้สึก และความสัมพันธ์ใกล้ชิดเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ลูกค้าประจำที่มาใช้บริการกับพวกเธอบ่อยๆ หรือลูกค้าประจำที่กลายเป็นคนรักก็ถือได้ว่าเป็นบุคคลที่คุ้นเคย ไม่ใช่ลูกค้าแปลกหน้าและมากหน้าหลายตาที่ผ่านพ้นไปวันๆ

เป็นที่น่าสังเกตว่าแม่ผู้หญิงลาวจะทำงานนั่งตมกับผู้ชาย หรือหากตกลงกันได้ ผู้หญิงบางคนก็จะออกไปกับลูกค้าชายและให้บริการทางเพศ พวกเธอตระหนักถึงความคาดหวังในสังคมลาวต่อความเป็นผู้หญิงที่ดี ซึ่งไม่ควรให้ผู้ชายที่ไม่ใช่สามีแตะเนื้อต้องตัวหรือมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน และยอมรับว่าพวกเธอเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี แต่พวกเธอก็ต้องรองรับบรรทัดฐานเหล่านี้ โดยนิยามตนเองว่าตนเองเป็น “ลูกสาวที่ดี” และ/หรือเป็น “แม่ที่ดี” กล่าวคือ ผู้หญิงลาวในงานศึกษาครั้งนี้หลายคนมาจากครอบครัวเกษตรกร มีฐานะยากจน การที่พวกเธอย้ายถิ่นมาทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทยและมีรายได้ค่อนข้างดีนั้น พวกเธอก็ไม่เคยลืมครอบครัว แต่กลับส่งเงินกลับบ้านอย่างเป็นประจำไปให้พ่อแม่ที่ประเทศลาว เพื่อให้ครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในกรณีผู้หญิงลาวที่มีลูกก่อนย้ายถิ่นมาประเทศไทย พวกเธอฝากลูกไว้กับตายายในประเทศลาว พวกเธอก็ส่งเงินไปให้ลูกๆ อย่างสม่ำเสมอ และให้เงินกับครอบครัวเพื่อเป็นการตอบแทนที่ช่วยเหลือดูแลลูกของพวกเธอ จึงเห็นได้ว่าอัตลักษณ์ด้านอื่นๆ เช่น ความเป็นลูกสาวที่ดี ความเป็นแม่ที่ดีหล่อหลอมและสัมพันธ์ซึ่งกันและกันต่อมุมมองที่มีต่ออัตลักษณ์ด้านเพศของผู้หญิงลาว

การเป็นสาวนั่งตมก็ในร้านคาราโอเกะ การต้องทำงานที่ต้องให้บริการและการดูแลทางอารมณ์ การพัฒนาความสัมพันธ์กับลูกค้าประจำไปเป็นคนรัก และการดำรงบทบาทที่มีต่อครอบครัวในประเทศลาวนั้นสามารถเชื่อมโยงได้กับคำอธิบายในแวดวงวิชาการเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ถูกเรียกว่า “ห่วงโซ่งานดูแลระดับโลก” (Global Care Chain) กล่าวคือ ผู้หญิงย้ายถิ่นในประเทศที่ด้อยพัฒนามักจะเป็นแรงงานการดูแล (Care Work) ให้กับประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยงานที่พวกเธอทำมักจะเป็นงานที่เรียกว่า “แรงงานใกล้ชิด” (Intimate Labor) เป็นแรงงานประเภทหนึ่งที่ต้องให้บริการและการดูแลทั้งทางร่างกายและอารมณ์ อาศัยการดูแลใกล้ชิด มีการสัมผัสเนื้อตัวและมีการติดต่อสัมพันธ์ พูดคุยกันระหว่าง

ผู้ให้บริการและผู้รับบริการ รวมทั้งยังอาจถูกเหมารวมกับการทำงานที่สัมพันธ์กับมิติการให้บริการทางเพศแอบแฝง เช่น การเป็นพี่เลี้ยงเด็ก พยาบาล แม่บ้าน พนักงานนวด และพนักงานเ็นเตอร์เทนลูกค้าผู้ชาย เป็นต้น (Attwood, Hakin & Winch, 2017; Boris & Parrenas, 2010; Yeoh, Chee & Vu, 2014) ในขณะเดียวกันผู้หญิงย้ายถิ่นยังคงถูกคาดหวังให้ดูแลสมาชิกในครอบครัวข้ามพรมแดนอีกด้วย พวกเขาจึงต้องต่อรองและแสวงหาทางออกต่างๆ เช่น การให้สมาชิกผู้หญิงคนอื่นๆ ในครอบครัวช่วยดูแลลูกหรือพ่อแม่ที่แก่ชรา โดยพวกเขาส่งเงินกลับบ้านเพื่อเป็นการตอบแทน หรือการจ้างผู้หญิงในประเทศต้นทางที่มีฐานะยากจนกว่ามาทำหน้าที่เป็นผู้ให้การดูแลสมาชิกในครอบครัวของพวกเขา ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่าแรงงานใกล้ชิด (Intimate Labor) สัมพันธ์กับการที่บทบาทในการผลิตซ้ำ (Reproductive Role) ของผู้หญิงถูกทำให้กลายเป็นสินค้า แต่แรงงานดังกล่าวก็ไม่ได้ตัดขาดออกจากมิติเชิงอารมณ์ ความสัมพันธ์ใกล้ชิด (Intimacy) ที่ผู้หญิงเหล่านั้นมีต่อคนรักและครอบครัว รวมทั้งผู้หญิงก็ยังนำบทบาทในการผลิตซ้ำ (Reproductive Roles) เช่น การส่งเงินกลับบ้าน ความสัมพันธ์กับลูกค้าประจำที่กลายเป็นคนรัก การเป็นลูกสาว/แม่/เมียที่ตีมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองและสร้างความชอบธรรมให้กับพวกเขาที่ต้องเป็นแรงงานใกล้ชิด โดยเฉพาะงานที่ต้องสัมผัสเนื้อตัว และมักถูกสังคมมองว่าเป็นงานที่ให้บริการทางเพศแอบแฝง⁶

⁶ ดังที่กล่าวไปแล้ว สังคมกำหนดบทบาททางเพศ (Gender Role) ให้กับผู้หญิงว่าเป็นผู้ที่เหมาะสมในการให้การดูแลสมาชิกในครอบครัว เมื่อตลาดโลกมีความต้องการแรงงานในภาคการให้การดูแล (Care Service) มักจะคาดหวังว่าผู้หญิงควรจะต้องรับทำงานประเภทนี้ เนื่องจากสอดคล้องกับบทบาททางเพศที่สังคมคาดหวัง ดังนั้น “แรงงานใกล้ชิด” (Intimate Labor) จึงมักเป็นแรงงานที่มาจากผู้หญิง ลักษณะการทำงานมีความซ้ำซากจำเจ ต้องอาศัยความอดทนในการทำงาน ให้การดูแลเอาใจใส่ทางร่างกายและอารมณ์ มีชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน แต่ได้รับค่าตอบแทนค่อนข้างต่ำ และมักถูกมองว่าเป็นแรงงานทักษะต่ำหรือแรงงานกึ่งฝีมือเท่านั้น โดยลักษณะดังกล่าวของ “แรงงานใกล้ชิด” ผู้หญิงที่ทำงานในภาคแรงงานนี้ไม่ว่าจะเป็นคนรับใช้ คนทำความสะอาดบ้าน หรือ พี่เลี้ยงเด็ก เป็นต้น ก็ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมอยู่แล้วว่าเป็นงานที่ดี มีเกียรติ อย่างไรก็ตาม เมื่อแรงงานใกล้ชิดยังเกี่ยวข้องกับการสัมผัสเนื้อตัวร่างกายระหว่างผู้ให้บริการกับผู้รับบริการ และถูกสงสัยว่าอาจจะเกี่ยวข้องกับการให้บริการทางเพศแอบแฝง เช่น กรณีของสาวนวดตึงก์ หรือพนักงานนวด/สปา เป็นต้น ผู้หญิงในกลุ่มนี้อาจจะถูกประทุษร้ายจากสังคมมากยิ่งขึ้นเนื่องจากสังคมไม่ยอมรับงานที่เกี่ยวข้องกับการขายเนื้อตัวร่างกาย เพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินตรา เพราะสังคมโดยส่วนใหญ่ (ซึ่งในกรณีศึกษาครั้งนี้คือสังคมไทยและสังคมลาว) มักจะให้คุณค่ากับเพศสัมพันธ์ระหว่างหญิงกับชายที่เกิดขึ้นภายใต้สถาบันการแต่งงานเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมทางเพศที่เกิดกับผู้หญิงในภาคแรงงานนี้ รายละเอียดข้อโต้แย้งในแวดวงวิชาการเกี่ยวกับปรากฏการณ์

การเจรจาต่อรอง ทางทางเลือก/ทางออกต่อการใช้ชีวิตด้านเพศของผู้หญิงลาวยังสัมพันธ์กับบริบทของการย้ายถิ่นข้ามพรมแดน ในแง่หนึ่ง การย้ายถิ่นข้ามแดนเอื้อต่อการเลือกประกอบอาชีพเป็นสาวนั่งตึ๊งค์ของผู้หญิงลาวกลุ่มนี้ในประเทศไทย เนื่องจากระยะห่างในทางภูมิศาสตร์ ครอบครัวจึงไม่สามารถควบคุมและตรวจตราพฤติกรรมทางเพศของลูกสาวชาวลาวได้ ผู้หญิงลาวจึงเลือกที่จะทำงานร้านคาราโอเกะ โดยไม่บอกให้พ่อแม่ของตนเองที่อาศัยอยู่ในประเทศลาว รับทราบถึงงานที่แท้จริงที่พวกเขาทำในประเทศไทย พวกเขาอาจจะบอกครอบครัวว่าทำงานเป็นเด็กเสิร์ฟในร้านอาหาร ทำงานเป็นลูกจ้างขายของตามร้านต่างๆ แม้ในบางครั้งครอบครัวหรือเพื่อนบ้านอาจจะสงสัยว่าทำไมงานที่พวกเขาทำจึงได้รายได้ดี และมีเงินส่งกลับบ้านอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ พวกเขายังได้เรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิด (Intimacy) ประสบการณ์และอารมณ์ปรารถนาทางเพศผ่านการสานสัมพันธ์กับลูกค้าประจำที่กลายเป็นคนรักและอยู่กินกันกับคนรักก่อนแต่งงาน ซึ่งพวกเขาไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ หากยังอยู่อาศัยกับครอบครัวในประเทศลาว แต่ในอีกแง่หนึ่ง บริบทของการย้ายถิ่นข้ามพรมแดนก็มีส่วนจำกัด “ความเป็นผู้กระทำการ” (Agency) ของผู้หญิงลาวด้วยเช่นกัน กล่าวคือ การที่ผู้หญิงลาวยังธำรงความสัมพันธ์ข้ามแดนโดยการติดต่อสื่อสารผ่านเทคโนโลยีที่ทันสมัยกับครอบครัวในประเทศลาวได้อย่างสะดวกรวดเร็ว และการเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านนั้นล้วนมีส่วนหล่อหลอมอารมณ์และความรู้สึกเชื่อมโยงที่พวกเขามีต่อสมาชิกของครอบครัวในประเทศลาว รวมทั้งช่วยตอกย้ำให้พวกเขาตระหนักว่า แม้พวกเขาจะอยู่ห่างไกลจากครอบครัวในเชิงภูมิศาสตร์ผ่านการย้ายถิ่น แต่ความรู้สึกและความรับผิดชอบที่มีต่อครอบครัวในฐานะลูกสาวและ/หรือแม่นั้นยังคงดำรงอยู่ข้ามพรมแดน หลังจากย้ายถิ่นมาประเทศไทยแล้ว พวกเขาจึงไม่สามารถใช้ชีวิตได้อย่างอิสระตามที่ปรารถนาได้อย่างเต็มที่ หากแต่ประสบการณ์การใช้ชีวิตด้านเพศ การปกปิดถึงอาชีพที่พวกเขาทำในประเทศไทย และการส่งเงินกลับบ้านล้วนถูกยึดโยงกับการธำรงความสัมพันธ์ข้ามแดนกับสมาชิกในครอบครัวในประเทศลาว เช่น ในเวลาทำงาน พวกเขาอาจจะแต่งหน้าเข้ม แต่งตัวที่เปิดเผยให้เห็นเนื้อตัวร่างกายของพวกเขาบ้าง แต่เมื่อพวกเขากลับไปเยี่ยมบ้านที่ชนบทในประเทศลาว พวกเขาตระหนักถึงความคาดหวังต่อการเป็นผู้หญิงลาวที่ดี พวกเขาจึงเลือกที่จะไม่แต่งหน้าหรือแต่งหน้าอ่อนๆ เท่านั้น แต่งกายมิดชิด นุ่งผ้าขึ้นตามแบบวัฒนธรรมลาว รวมทั้งพวกเขาก็ไม่ได้เล่าให้ครอบครัวในประเทศลาวรับรู้ bahwa พวกเขาใช้ชีวิตกับคนรักในประเทศไทย เป็นต้น

ที่ถูกเรียกว่า “ห่วงโซางานดูแลระดับโลก” (Global Care Chain) และ “แรงงานใกล้ชิด” (Intimate Labor) สามารถดูได้จากงานของ Boris and Parrenas (2010), Attwood, Hakin and Winch (2017), Yeates (2005), Yeoh, Chee and Vu (2014) เป็นต้น

ดังนั้น การนำแนวคิด “โครงสร้างทางสังคม” กับ “ความเป็นผู้กระทำการ” มาใช้ศึกษาประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่แสดงพฤติกรรมทางเพศไม่เป็นไปตามที่สังคมคาดหวัง ผู้ศึกษาควรพิจารณาโครงสร้างทางสังคมในลักษณะที่ไม่แข็งทื่อ ตายตัว แต่สามารถถูกปรับเปลี่ยน ต่อรอง และให้ความหมายใหม่ผ่านปฏิบัติการของผู้กระทำทางสังคมได้ นอกจากนี้ ผู้ศึกษาควรมองความเป็นผู้กระทำการที่หมายรวมถึงเหตุการณ์ที่เกิดจากการกระทำของผู้กระทำทางสังคม และอาจส่งผลกระทบต่อประสบการณ์ชีวิต การปรับตัว การต่อรอง รวมทั้งอารมณ์ความรู้สึกที่สั่นไหว มีลักษณะสะท้อนกลับไปกลับมาของผู้กระทำทางสังคมทั้งที่กระทำไปโดยตระหนักรู้และไม่ตระหนักรู้ด้วยเช่นกัน

4. เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง: โอกาส และ/หรือข้อจำกัดสำหรับผู้หญิง

เครือข่ายทางสังคม (Social Networks) เป็นแนวคิดหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ศึกษาการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้กระทำทางสังคม นักวิชาการนิยามความหมายของเครือข่ายทางสังคมไว้หลากหลาย แต่พอสรุปได้ว่า เครือข่ายทางสังคม หมายถึง ชุดของความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ที่ผู้กระทำทางสังคมสร้างขึ้นกับผู้กระทำทางสังคมอื่นๆ โดยอาจจะเชื่อมโยงผ่านสายสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่าย เพื่อน คนรู้จัก เพื่อนบ้านหรือผู้คนที่มาจากชุมชนเดียวกัน เป็นต้น เครือข่ายทางสังคมมักจะถูกมองในแง่บวกกว่ามีความเอื้อเพื่อ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การแบ่งปันทรัพยากรและข้อมูล รวมทั้งให้การสนับสนุนทางด้านอารมณ์และจิตใจ (Katz, Lazer, Arrow, & Contractor, 2004, p. 313) ระหว่างสมาชิกในเครือข่ายทางสังคม

เพศภาวะและเครือข่ายทางสังคมมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง เช่น เครือข่ายทางสังคมที่สนับสนุนการพัฒนาการเงินระดับฐานราก (Microfinance) และการกู้ยืมเงินสำหรับกลุ่มผู้หญิง (Maclean, 2010; Basargekar, 2010; Pham & Talavera, 2017) เครือข่ายทางสังคมที่สนับสนุนความสำเร็จในการประกอบอาชีพของผู้หญิง (Broadbridge, 2010; Maguire, 2016) เครือข่ายทางสังคมที่สนับสนุนการย้ายถิ่นของผู้หญิง (วรรณพร ปิ่นทะเลิศ, 2556; Curra, Garip, Chun, & Tangchonlatip, 2005) ซึ่งเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงอาจดำรงอยู่ในหลากหลายพื้นที่ เช่น ในครอบครัว โดยความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นเครือข่ายทางสังคม และสนับสนุนคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัว (Kovacheva, 2004; Prandini, 2014) หรือในกลุ่มเพื่อน เป็นต้น

งานศึกษาวิจัยรุ่นหญิงที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียนในสังคมไทยของวาทีนีย์และกรณีผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทยของวรรณพรได้นำแนวคิดเครือข่ายทางสังคมมาเป็นกรอบในการศึกษา โดยสังเคราะห์เป็นประเด็นอภิปรายได้ดังนี้ หากนำแนวคิดเครือข่ายทาง

สังคมมาเป็นกรอบในการศึกษาประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง จะช่วยให้เห็นว่าผู้หญิงเหล่านี้ดำรงอยู่ท่ามกลางเครือข่ายทางสังคมและประสบการณ์ชีวิตของพวกเธอก็สัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคมด้วย โดยเครือข่ายทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของผู้หญิง ได้แก่ เครือข่ายทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้กลุ่มปฐมภูมิ (Primary Groups) ซึ่งก็คือครอบครัวและกลุ่มเพื่อน อย่างไรก็ตาม งานศึกษาส่วนใหญ่มักจะเน้นให้เห็นถึงแต่บทบาทของเครือข่ายทางสังคมในเชิงบวก เช่น ความกลมเกลียว ผูกพันกันระหว่างผู้คนในเครือข่ายทางสังคม ประโยชน์ทั้งในทางเศรษฐกิจ และด้านอารมณ์และจิตใจที่ผู้คนจะได้รับจากเครือข่ายทางสังคม ขณะที่มิติเชิงลบของเครือข่ายทางสังคมยังไม่ได้ถูกนำเสนอมากนัก ประเด็นร่วมที่สำคัญของกรณีศึกษาทั้งสองดังกล่าวข้างต้นพยายามชี้ให้เห็นว่าการแสดงบทบาทของเครือข่ายทางสังคมเหล่านี้อาจส่งผลเชิงบวกต่อผู้หญิง เช่น การสนับสนุนชีวิตความเป็นอยู่ และ/หรือ อาจส่งผลเชิงลบต่อผู้หญิง เช่น การก่อให้เกิดความวิตกกังวล ความขัดแย้ง เป็นต้น

การศึกษาประสบการณ์ชีวิตผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียนในประเทศไทยของวาทีนีย์ พบว่าเครือข่ายทางสังคมมีส่วนช่วยเหลือแม่วัยรุ่นในการปรับตัวทั้งในช่วงระหว่างตั้งครรภ์และหลังตั้งครรภ์ คือเครือข่ายทางสังคมช่วยเอื้อให้เกิดทางเลือก/ทางออกในการจัดการการตั้งครรภ์ มีบทบาทช่วยเหลือในการเลี้ยงดูบุตรให้กับแม่วัยรุ่น เครือข่ายทางสังคมดังกล่าว แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรก เครือข่ายทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ ในที่นี้คือ ครอบครัวฝ่ายหญิง ครอบครัวฝ่ายชาย และกลุ่มเพื่อน ประเภทที่สอง เครือข่ายทางสังคมแบบเป็นทางการ ได้แก่ หน่วยงานรัฐ ซึ่งมีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือแม่วัยรุ่น เช่น ด้านที่พักอาศัยชั่วคราว ด้านการให้ข้าวของเครื่องใช้กับแม่วัยรุ่นและบุตร และช่วยดูแลบุตรในช่วงคลอดใหม่ๆ เป็นต้น

มีข้อสังเกตว่า เมื่อพิจารณาประสบการณ์การจัดการการตั้งครรภ์ วัยรุ่นหญิงที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียนพอมีทางเลือก/ทางออกอยู่บ้าง โดยอาศัยเครือข่ายทางสังคมต่างๆ ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่ทางเลือก/ทางออกที่ได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายทางสังคมกลับถูกควบคุมด้วยอุดมการณ์แบบชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ซึ่งกลับกลายเป็นการจำกัดทางเลือกของแม่วัยรุ่นและทางเลือกของพวกเธอก็ยังคงถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจอีกด้วย กล่าวคือ ลักษณะแรก หากผู้ชายที่ทำให้ตั้งครรภ์และครอบครัวฝ่ายชายยอมรับการตั้งครรภ์ และให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ วัยรุ่นหญิงจะเผชิญกับแรงกดดันทางสังคมจากการตั้งครรภ์ในวัยเรียนน้อยลง และพอมีทางเลือกในการดำเนินชีวิต ลักษณะที่สอง ในบางกรณี เมื่อการตั้งครรภ์ในวัยเรียนเกิดขึ้นและครอบครัวทั้งสองฝ่ายรับรู้ จึงจัดให้มีการจดทะเบียนสมรส พิธีแต่งงาน หรือการผูกข้อไม้ข้อมือระหว่างวัยรุ่นหญิงกับคนรัก และวัยรุ่นหญิงได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวทั้งสองฝ่าย ลักษณะที่สาม หากครอบครัวฝ่ายชายไม่ยอมรับ แต่ครอบครัวฝ่ายหญิงมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี ครอบครัวฝ่ายหญิงก็จะให้การ

ช่วยเหลือแม่วัยรุ่นในด้านต่างๆ หากวัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียนได้รับแรงสนับสนุนจากเงื่อนไขทุกประการ หรือแม้แต่ประการใดประการหนึ่ง ก็จะทำให้การจัดการการตั้งครรภ์เป็นไปได้ง่ายขึ้น และพบเจอกับความกดดันจากสังคมน้อยลง ในทางตรงกันข้ามหากแม่วัยรุ่นไม่ได้รับความช่วยเหลืออย่างเพียงพอจากเครือข่ายทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ เช่น ครอบครัวฝ่ายชาย ไม่ยอมรับ ครอบครัวฝ่ายหญิงมีฐานะยากจน เงื่อนไขนี้จะผลักดันให้พวกเธอต้องอาศัยเครือข่ายทางสังคมที่เป็นทางการ ซึ่งก็คือการเข้ารับบริการและความช่วยเหลือจากสถานสงเคราะห์ที่เป็นหน่วยงานของรัฐ ดังนั้น ความช่วยเหลือจากครอบครัวฝ่ายหญิงถือเป็นเครือข่ายทางสังคมที่สำคัญที่สุดสำหรับแม่วัยรุ่น และทำให้แม่วัยรุ่นไม่จำเป็นต้องรับบริการจากหน่วยงานรัฐ การขาดเครือข่ายทางสังคมที่เป็นครอบครัว หรือความขัดแย้งระหว่างแม่วัยรุ่นกับสมาชิกในครอบครัวของตนเองอาจก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงลบและทำให้แม่วัยรุ่นไม่ได้รับความช่วยเหลือเบื้องต้นจากครอบครัวนั่นเอง

กรณีศึกษาผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทย ก็ชี้ให้เห็นบทบาทที่สำคัญของเครือข่ายทางสังคมที่มีต่อการย้ายถิ่นและการปรับตัวของผู้หญิงลาวเมื่อต้องมาทำงานและใช้ชีวิตในประเทศไทย ได้แก่ ญาติ เพื่อน หรือคนรู้จักบ้านเดียวกัน มีบทบาทสำคัญที่ช่วยเหลือในการย้ายถิ่น และโน้มน้าวให้ผู้หญิงลาวยอมรับทำงานในร้านคาราโอเกะในประเทศไทย ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าผู้หญิงลาวมักไม่ได้สอบถามรายละเอียดของงานที่ตนเองจะต้องทำในประเทศไทยและไว้ใจผู้ชักชวน แต่เมื่อเดินทางมาถึงประเทศไทยแล้วและทราบว่าตนเองต้องทำงานเป็นสาวนั่งตริ๊งค์ ผู้หญิงลาวมักจะกระอักกระอ่วนใจ แต่ท้ายที่สุดเครือข่ายทางสังคม ซึ่งก็คือ ญาติ เพื่อน หรือคนบ้านเดียวกันที่ชักชวนมาทำงานในประเทศไทยจะโน้มน้าวให้ผู้หญิงลาวยอมรับทำงานในร้านคาราโอเกะจนสำเร็จ โดยชี้ให้เห็นถึงเงินที่ผู้หญิงลาวจะส่งกลับบ้าน เพื่อยกฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวพวกเธอในประเทศลาว อาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงลาวไม่ได้ถูกล่อลวง แต่ก็ไม่ได้สมัครใจอย่างเต็มที่ในการมาทำงานในร้านคาราโอเกะ หน้าที่ของการเป็นลูกสาวในสังคมลาวที่คาดหวังว่าลูกสาวต้องแสดงบทบาทในการดูแลพ่อแม่ การเป็นแม่ที่ต้องรับภาระในการดูแลลูก ภาระหนี้สินของครอบครัว รวมถึงการอยู่ห่างจากบ้านและคนรู้จัก (ทำให้พวกเขาไม่รู้ชัดว่าผู้หญิงลาวทำงานอะไรกันแน่) ประกอบกับการโน้มน้าวของเครือข่ายทางสังคมล้วนมีส่วนให้ผู้หญิงลาว “ยอมเลือก” ที่จะถูกขูดรีด (Exploited) โดยการเป็นสาวนั่งตริ๊งค์ที่ต้องคอยให้บริการและการดูแลทางอารมณ์กับลูกค้าชายมากมายหลายตา แต่พวกเธอก็ได้รับรายได้ที่ดีและส่งเงินกลับบ้าน จนสามารถยกฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวในประเทศลาวได้ ซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับ “การถูกขูดรีด” ให้ทำงานที่ต้องใช้แรงงานหนัก รายได้ต่ำ และมีสภาพแวดล้อมในการทำงานที่ไม่ดี ซึ่งเป็นอาชีพที่พวกเธอเคยทำมาก่อนที่จะมาเป็นสาวร้านคาราโอเกะ เช่น การทำงานโรงงาน การเป็น

เด็กเสิร์ฟในร้านอาหาร หรือการเป็นแม่บ้านทำความสะอาดบ้าน เป็นต้น⁷ นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมยังมีบทบาทสำคัญในการให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ และช่วยในการปรับตัวในระหว่างใช้ชีวิตอยู่ในประเทศไทย โดยญาติพี่น้อง เพื่อนสนิท หรือคนรู้จักซึ่งเป็นชาวลาเวทำงานในประเทศไทยจะช่วยเหลือผู้หญิงลาวในด้านการให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งงานใหม่ การให้ที่พักอาศัยชั่วคราวในช่วงที่ยังไม่ได้เริ่มทำงาน การเป็นเพื่อนพูดคุยให้คำปรึกษาและคลายเหงา เมื่อผู้หญิงลาวคิดถึงบ้าน รวมทั้งให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการทำงาน น่าสนใจว่าเครือข่ายทางสังคมที่ไม่เป็นทางการที่ถูกพัฒนาขึ้นในญาติ เพื่อนสนิทหรือคนรู้จักและมีส่วนช่วยเหลือในกระบวนการย้ายถิ่นและการปรับตัวของผู้หญิงลาวมักเป็นเครือข่ายทางสังคมใน “หมู่ผู้หญิง” อย่างไรก็ตาม เครือข่ายทางสังคมในกลุ่มผู้หญิงนั้นไม่ควรถูกมองแต่เพียงในมิติเชิงบวกในแง่ของการให้การช่วยเหลือหรือการให้การสนับสนุนทางจิตใจเท่านั้น งานศึกษาทั้งสองนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อเครือข่ายทางสังคม (รวมทั้งเครือข่ายในกลุ่มผู้หญิง) ถูกพัฒนาขึ้นมาแล้ว ก็ไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่ง ดำรงคงอยู่ไปเช่นนั้นและมีเพียงมิติของการให้การสนับสนุนเพียงอย่างเดียว หากแต่เน้นให้เห็นว่าเครือข่ายทางสังคมมีลักษณะเป็นพลวัตและเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา เช่น ภายใต้อุปกรณ์เครือข่ายทางสังคม ก็อาจจะมีชีวิตที่ขัดแย้ง การเอารัดเอาเปรียบเกิดขึ้น อันอาจจะนำไปสู่การยุติของความสัมพันธ์ของผู้คนภายในเครือข่ายทางสังคม หรือหลังจากเกิดความขัดแย้งภายในเครือข่าย ก็อาจนำไปสู่การผลาญความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายอีกครั้งได้เช่นกัน

ในกรณีงานศึกษาวิจัยรุ่นหญิงไทยที่ตั้งครรภ์ในวัยเรียน ในบางกรณีที่ครอบครัวฝ่ายหญิงไม่ยอมรับการตั้งครรภ์ แต่ครอบครัวฝ่ายชายยอมรับและฝ่ายหญิงย้ายไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย ส่งผลให้เกิดการตัดขาดความสัมพันธ์และการติดต่อระหว่างวัยรุ่นหญิงและมารดาของเธอ จนเมื่อเวลาผ่านไป แม่วัยรุ่นมีอายุมากขึ้นและกลายเป็นวัยทำงาน และลูกของเธอก็เติบโตขึ้น เธอจึงเข้าใจความรู้สึกของมารดาของเธอมากขึ้น และกลับมาติดต่อไปมาหาสู่กันอีกครั้ง หรือในบางกรณี ครอบครัวฝ่ายชายไม่ยอมรับ ครอบครัวฝ่ายหญิงไม่รู้สึกรับ แต่ก็ต้องให้ความช่วยเหลือวัยรุ่นหญิง สถานการณ์ภายในครอบครัวขณะที่วัยรุ่นหญิงตั้งครรภ์

⁷ มีข้อถกเถียงในหมู่นักวิชาการถึงประเด็นการให้บริการทางเพศของผู้หญิงว่าผู้หญิงเหล่านั้นเป็นเหยื่อ (Victim) ที่ถูกล่อลวงและเกี่ยวข้องกับการค้ามนุษย์ (Trafficking) หรือผู้หญิงเหล่านั้นมีความเป็นผู้กระทำ (Agency) ที่สามารถตัดสินใจเลือกการกระทำของตนเองได้ (ดูรายละเอียดของข้อถกเถียงเหล่านี้ได้จาก Agustin, 2006; Miriam, 2005; O' Connell Davison, 2010; Sullivan, 2003 เป็นต้น) งานศึกษากรณีผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะชี้ให้เห็นว่าการมองแบบข้างตรงข้ามเช่นนั้น จะทำให้มองไม่เห็นถึงความซับซ้อน ลึกซึ้ง (Paradoxical) ของประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิง ที่สัมพันธ์กับระบบชายเป็นใหญ่และบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในระดับโลก (Global Level) ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว

และคลอดบุตรใหม่ๆ จึงเต็มไปด้วยความตึงเครียด แต่หลังจากที่วัยรุ่นหญิงเรียนจบ มีงานทำ และลูกเติบโตขึ้น ครอบครัวฝ่ายหญิงก็ยอมรับสถานการณ์บุตรของตนเคยตั้งครรภ์ในวัยเรียน ได้มากขึ้น และให้ความรักกับหลานที่เป็นลูกของแม่วัยรุ่น จึงเห็นได้ว่าเครือข่ายทางสังคม โดยเฉพาะที่ไม่เป็นทางการของแม่วัยรุ่นมีลักษณะเป็นพลวัต ปรับเปลี่ยนไปมา

เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทยก็ไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่งตายตัว หากแต่มีการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งยังมีบทบาทที่สร้างโอกาสในการใช้ชีวิต ด้านต่างๆ แต่ในขณะเดียวกันก็อาจมีลักษณะของความขัดแย้งได้ด้วย ในแง่หนึ่ง ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้หญิงลาวกับญาติและเพื่อนร่วมงานชาวลาที่เป็นสาวนักร้องก็ด้วยกัน มีสถานะเป็นญาติเสมือน (Fictive Kin) ซึ่งเปิดโอกาสให้คนเหล่านี้มีโอกาสดูแลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในชีวิตการทำงานและชีวิตประจำวันด้านอื่นๆ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ในบางสถานการณ์เครือข่ายทางสังคมดังกล่าวของผู้หญิงลาวก็มีลักษณะของความขัดแย้ง เช่น การอิจฉาที่เพื่อนร่วมงานของตนมีลูกค่าประจำเยาะกว่า การทะเลาะเบาะแว้งกัน การเอาใจเอาเปรียบกัน และการแสวงหาผลประโยชน์ระหว่างผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านนวด เป็นต้น ในบางครั้งพวกเธอก็จะคืนดี และกลับมาช่วยเหลือกันเช่นเดิม แต่ในบางสถานการณ์ เช่น การแย่งคนรักกัน ก็อาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรง และไม่สามารถผสานสัมพันธ์กลับมาช่วยเหลือกันได้อีก

ข้อค้นพบที่แตกต่างกันของงานศึกษาทั้งสอง คือ แม้ว่าผู้หญิงทั้งสองกลุ่มจะมีการปฏิสัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคม ทั้งในรูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่ราบรื่นและขัดแย้ง แต่น่าสนใจว่าแม่วัยรุ่นเป็นกลุ่มที่สามารถอาศัยเครือข่ายทางสังคมทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการในการแสวงหาทางเลือก/ทางออกและการดำรงชีวิตในฐานะแม่ได้ ในสถานการณ์ที่พวกเธอไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากเครือข่ายทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ (เช่น ครอบครัว เพื่อน) พวกเธอยังสามารถเข้าถึงเครือข่ายทางสังคมแบบเป็นทางการได้ ซึ่งก็คือบริการที่จัดให้โดยรัฐ ในฐานะที่เป็นสวัสดิการทางสังคมอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ในทางตรงกันข้ามผู้หญิงลาวมีแนวโน้มที่จะใช้เครือข่ายทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ เพื่อช่วยให้พวกเธอดำรงอยู่ในอาชีพและอยู่ในประเทศไทยได้ เนื่องจากสถานภาพทางอาชีพของพวกเธอนั้นผิดกฎหมายและไม่ได้มีสถานะเป็นพลเมืองของรัฐไทย การจะเข้าถึงเครือข่ายทางสังคมที่เป็นทางการ (เช่น บริการจากภาครัฐ) จึงกระทำได้ยาก และพวกเธอเองก็กลัวว่าจะมีความผิด จึงเห็นได้ว่าการสร้างและแสวงหาทางเลือก/ทางออกผ่านเครือข่ายทางสังคมยังสัมพันธ์กับตำแหน่งแห่งที่ (Social Position) ผู้หญิงครอบครองอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ ชนชั้น และสถานภาพความเป็นพลเมือง เป็นต้น

5. บทสรุป

ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ชีวิตโดยเฉพาะในมิติด้านเพศของผู้หญิงมักจะถูกรวมภายใต้กรอบบรรทัดฐานของสังคม หากพฤติกรรมเหล่านั้นไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานที่สังคมคาดหวังไว้ ผู้หญิงมักจะถูกตีตราว่าเป็น “ผู้หญิงไม่ดี” มี “พฤติกรรมเบี่ยงเบน” และเป็น “ปัญหาสังคม” บทความนี้ตั้งคำถามกับการมองปรากฏการณ์ด้วยมุมมองดังกล่าว และได้หยิบยก 2 กรณีศึกษาจากวิทยานิพนธ์ (คือ แม่วัยรุ่นในสังคมไทย และผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านอาหารไอเกะในประเทศไทย) มาเป็นข้อมูลในการสังเคราะห์องค์ความรู้ภายใต้ 3 ประเด็นหลัก คือ 1) แนวทางการศึกษาเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิง 2) การต่อรอง ชัดขึ้นและต่อสู้ของผู้หญิง (ชายขอบ) 3) เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง: โอกาส และ/หรือข้อจำกัดสำหรับผู้หญิง โดยมีประเด็นอภิปรายหลักและข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาประเด็นประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่ไม่ได้อยู่ในกรอบของการแต่งงาน ดังนี้

ประการแรก สังคมมักจะสร้างและผลิตซ้ำอุดมการณ์และวิถีปฏิบัติทางเพศ เพื่อนำมาใช้กำกับและตรวจตราร่างกายและประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง รวมทั้งยังมีอิทธิพลต่ออารมณ์ความรู้สึกและมุมมองของผู้หญิง ประเด็นสังเคราะห์ที่ได้จากงานศึกษาทั้งสองนี้ช่วยชี้ให้เห็นว่า ผู้ศึกษาไม่ควรเริ่มต้นศึกษาเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานว่าเป็น “ความเบี่ยงเบน” “เป็นปัญหาสังคม” เพราะจะทำให้ขาดการตระหนักรู้ว่าพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงไม่ใช่ปัญหาในตัวของมันเอง แนวคิดสตรีนิยมช่วยชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์ทางเพศภายใต้ระบบชายเป็นใหญ่ต่างหากที่ถูกนำมาใช้นิยาม ตัดสิน และประเมินค่าเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงในเชิงลบ นอกจากนี้ ผู้ศึกษาไม่ควรตัดสินเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงภายใต้อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ที่มักจะจัดแบ่งประสบการณ์ทางเพศของผู้หญิงแบบเป็นคู่ตรงข้าม (Dichotomy) คือ “ความเป็นผู้หญิงที่ดี” และ “ผู้หญิงที่ไม่ดี” เนื่องจากเป็นการนำแต่มุมมองทางเพศเพียงมิติเดียวมาใช้ตัดสินชีวิตของผู้หญิง ทำให้มองไม่เห็นความซับซ้อนและหลากหลายของประสบการณ์ชีวิตด้านอื่นๆ ของผู้หญิง เช่น การเป็นนักเรียน การเป็นคนย้ายถิ่น การเป็นลูกสาว การเป็นแม่ เป็นต้น ซึ่งก็มีส่วนหล่อหลอม “ความเป็นผู้หญิง” และการปฏิสัมพันธ์ของพวกเธอกับผู้คนอื่นๆ ในสังคม มุมมองแบบคู่ตรงข้ามยังนำไปสู่การจัดลำดับสูงต่ำและประเมินค่ากับคุณลักษณะของความเป็นผู้หญิงที่ดีและความเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี ผู้หญิงที่ไม่สามารถปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางเพศที่สังคมคาดหวังมักจะถูกประทับตรา (Stigmatize) และเผชิญกับความกดดันต่างๆ

ในแนวทางการศึกษาเพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิงที่ไม่เป็นไปตามที่สังคมคาดหวังนั้น ผู้ศึกษาควรทำความเข้าใจว่าชีวิตด้านเพศของผู้หญิงนั้นถูกให้ความหมาย ถูกกำกับและถูกตัดสิน

อย่างสัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและภูมิศาสตร์ เช่น ความทันสมัย การเป็นสังคมสมัยใหม่ที่เน้นระบบการศึกษาที่เป็นทางการ การพัฒนาองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และจิตวิทยาวัยรุ่น ระบบเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศ แนวคิด วัฒนธรรมครอบครัวที่สัมพันธ์กับเพศภาวะ (ซึ่งนำไปสู่การคาดหวังผู้หญิงให้ต้องแสดงบทบาทของการเป็น “ลูกสาวที่ดี” “แม่ที่ดี”) นอกจากนี้ ยังควรตระหนักว่าประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะ และเพศวิถีของผู้หญิงมีการเปลี่ยนแปลงและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านช่วงชีวิต (Life Transition) ของพวกเธออีกด้วย ดังนั้น บริบทเหล่านี้ล้วนมีส่วนหล่อหลอมพฤติกรรม มุมมอง และความรู้สึกของผู้หญิง และยังชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของอุดมการณ์ทางเพศที่มีต่อการให้ความหมายและคุณค่าในเรื่องเพศของผู้หญิง การศึกษาด้วยมุมมองดังกล่าวจะเป็นส่วนหนึ่งในการรื้อถอน (Deconstruction) ระบบชายเป็นใหญ่และช่วยทำลายมายาคติทางเพศที่แฝงฝังอยู่ในสังคมไม่มากนัก

ประการที่สอง การศึกษาประเด็นการต่อรอง ชัดขึ้นและการต่อสู้ของผู้หญิงชายขอบนั้น ผู้ศึกษาควรพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “โครงสร้างทางสังคม” กับ “ความเป็นผู้กระทำการ” ไม่ควรมองโครงสร้างทางสังคมว่าแข็งทื่อตายตัว หากแต่สามารถถูกปรับเปลี่ยน ตีกรอบ และให้ความหมายใหม่ผ่านปฏิบัติการและเหตุการณ์ที่เกิดจากการกระทำของผู้กระทำทางสังคมได้ ควรทำความเข้าใจโลกทางสังคมผ่านจากมุมมองของผู้หญิง นำเสนอ “เสียง” ของผู้หญิงที่ไม่เคยถูกได้ยินหรือรับรู้มาก่อน รวมทั้งตระหนักว่าอารมณ์และความรู้สึกของผู้หญิงเป็นประเด็นที่ศึกษาได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าความเป็นผู้กระทำการของผู้หญิงก็ไม่ได้มีลักษณะชัดเจนสุดขั้ว และกระทำได้แบบตระหนักรู้เสมอไป หากแต่เป็นผู้กระทำการที่มีอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และการกระทำที่ปรับเปลี่ยน สลับไหล และกลับไปกลับมาตามสถานการณ์ที่พวกเธอต้องเผชิญ เนื่องจากพวกเธอเป็นสมาชิกของสังคม ได้รับการขัดเกลาทางสังคมและตระหนักถึงบรรทัดฐานทางสังคมไม่มากนัก ในบางครั้งมุมมองและการกระทำของพวกเธอก็มีลักษณะสอดคล้องกับบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ แต่พวกเธอก็ไม่ได้ยอมจำนนต่อโครงสร้างทางสังคมอย่างสิ้นเชิง ในบางสถานการณ์พวกเธอกลับให้ความหมาย เจรจา ตีกรอบต่อความเป็นผู้หญิง รวมทั้งหาทางเลือก ทางออกในการดำเนินชีวิตประจำวันของพวกเธอแตกต่างกันออกไป สัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่หล่อหลอมชีวิตของพวกเธอ

ประเด็นสุดท้าย ประสบการณ์ชีวิต การรับรู้และการให้ความหมายต่อเรื่องเพศของผู้หญิงนั้นสัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงเหล่านี้ เครือข่ายทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ (เช่น ครอบครัว คนรัก ครู เพื่อนร่วมงาน เป็นต้น) และเครือข่ายทางสังคมแบบที่เป็นทางการ (เช่น องค์กรจากหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นต้น) ล้วนมีส่วนช่วยสนับสนุนการแสวงหาทางเลือก ทางออกและการต่อรองต่อบรรทัดฐานทางสังคมของผู้หญิง

อย่างไรก็ตาม สถานภาพการเป็นพลเมืองทางกฎหมายจำกัดการเข้าถึงเครือข่ายทางสังคมแบบเป็นทางการ มีข้อสังเกตว่างานศึกษาส่วนใหญ่มักจะมองข้ามพลวัตของเครือข่ายทางสังคมประเด็นที่ได้จากการสังเคราะห์ในบทความนี้เน้นให้เห็นว่าเมื่อเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงถูกพัฒนาขึ้น เครือข่ายเหล่านั้นไม่ได้หยุดนิ่ง เชื่อมแน่น หากแต่ถูกปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขหรือสถานการณ์ต่างๆ เช่น การสิ้นสุดของเครือข่ายทางสังคม การกลับมาผสมผสานสัมพันธ์อีกครั้งภายใต้เครือข่ายทางสังคม เป็นต้น นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมไม่ได้มีแต่มิติในเชิงบวก โดยเฉพาะในแง่ของการให้การสนับสนุนและช่วยเหลือสมาชิกภายในเครือข่ายอย่างเดียวนั้น ในบางครั้งเครือข่ายทางสังคมยังมีลักษณะของความขัดแย้ง การขัดผลประโยชน์ การเอาวัดเอาเปรียบกันภายใต้เครือข่ายทางสังคมด้วย บทความนี้มีข้อเสนอแนะว่าการศึกษาในอนาคตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเพศภาวะ เพศวิถีของผู้หญิงกับเครือข่ายทางสังคมนั้นควรให้ความสนใจต่อพลวัตและมิติความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในเครือข่ายทางสังคม รวมทั้งควรศึกษาเพิ่มเติมว่าอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ปรากฏอยู่และมีส่วนกำกับเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กฤตยา อาชวนิจกุล, และพริศรา แซ่ก้วย. (2551). *ถ้า ปฏิบัติการของสังคมไทยในกระแสจารีตเรื่องเพศจะอ่อนกำลังลง? ใน ธวัชชัย พาชื่น, และพิมพ์วิทย์ บุญมงคล (บก.). เพศวิถีศึกษาในสังคมไทย วิพากษ์องค์ความรู้และธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องเพศวิถีในสังคมไทย* (น. 57-72). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เจริญดีการพิมพ์.
- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2554). *เพศวิถีที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในสังคมไทย. ใน สุรีย์พร พันพืง, และ มาลี สันภูวรรณ (บก.). จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย* (น. 44-66). นครปฐม: ประชากรและสังคม.
- จามะรี เชียงทอง, และสุนทร สุขสราญจิต. (2555). *มิเชล ฟูโกต์. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).*
- ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. (2551). *ประวัติศาสตร์เพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสร้างความสำเร็จเรื่องสุขภาพผู้หญิง.*
- ดวงหทัย บุรณเจริญกิจ. (2560). *แนวคิดสตรีนิยมและขบวนการทางสังคมของผู้หญิงในประเทศไทย: วิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ข้อถกเถียงและยุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟรีดริชเอแบร์ท.*

- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (ม.ป.ป.). *ทบทวนวิธีการสร้างความรู้/ความจริงเรื่องเพศ*. สืบค้นเมื่อ 20 มีนาคม 2563, จาก www.sac.or.th/databases/anthropology-oncepts/articles/2
- นิภา จิรภัทร์. (2540). *การควบคุมเรื่องเพศในผู้หญิงไทยปัจจุบัน: กรณีศึกษาการควบคุมเรื่องเพศในวัยรุ่น*. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล), สาขา มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรรณพร ปันทะเลศ. (2556). *ผู้หญิงลาวที่ทำงานร้านคาราโอเกะในประเทศไทย: การย้ายถิ่นและการใช้ชีวิตข้ามพรมแดน*. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล), สาขาวิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรารณณ์ แซ่มสนธิ. (2551). ภูมิทัศน์ของเพศวิถีศึกษาในฐานะกระบวนการต่อสู้ทางความรู้. ใน ธวัชชัย พาชื่น, และพิมพ์พลย์ บุญมงคล (บก.). *เพศวิถีศึกษาในสังคมไทย วิพากษ์องค์ความรู้และธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องเพศวิถีศึกษาในสังคมไทย* (น. 13-27). กรุงเทพฯ: เจริญดีการพิมพ์.
- วาทีนีย์ วิชัยยา. (2556). “แม่วัยรุ่น”: ประสบการณ์ชีวิต เพศภาวะ และเพศวิถี. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล), สาขาวิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (2545). *สตรีนิยม: ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- สุกฤตยา จักรปิง. (2558). วิถีการดำรงชีพแห่งเอเชีย ค.ศ. 2008: ผู้หญิงความมั่นคงทางอาหารและการพัฒนา. *สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร*, 11(2), 93-130.
- สุชาดา ทวีสิทธิ์. (2550). ผู้หญิง ผู้ชาย และเพศวิถี: เพศภาวะศึกษาในงานมานุษยวิทยา. *สังคมศาสตร์*, 19(1), 311-357.

ภาษาอังกฤษ

- Agustin, L. M. (2006). The Conundrum of Women's Agency: Migration and the Sex Industry. In O' Neill, M., & Campbell, R. (Eds). *Sex Work Now* (pp.116-140). Cullompton: Willan Publishing.
- Archbold, C. (2012). Research on Women in Policing: A Look at the Past, Present and Future. *Sociology Compass*, 6(9), 694–706.
- Attwood, F., Jamie H., & Alison W. (2017). Mediated Intimacies: Bodies, Technologies and Relationships. *Journal of Gender Studies*, 26(3), 249-253.
- Banks, O. (1999). Some Reflections on Gender, Sociology and Women's History. *Women's History Review*, 8(3), 401-410.

- Basargekar, P. (2010). Measuring Effectiveness of Social Capital in Microfinance: A Case Study of Urban Microfinance Programme in India. *International Journal of Social Inquiry*, 3(2), 25-43.
- Boris, E., & Parrenas, R. S. (2010). Introduction. In Boris, E. & Parrenas, R. S. (Eds). *Intimate Labors: Culture, Technologies and the Politics of Care* (pp. 1-12). California: Stanford University Press.
- Broadbridge, A. (2010). Social Capital, Gender and Careers: Evidence from Retail Senior Managers. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 29(8), 815-834.
- Curra, S. R., Garip, F., Chun, C. Y., & Tangchonlatip, K. (2005). Gendered Migrant Social Capital: Evidence from Thailand. *Social Forces*, 84(1), 225-255.
- Garton, S. (2004). *Histories of Sexuality*. New York: Routledge.
- Honkatukia, P., & Keskinen, S. (2018). The Social Control of Young Women's Clothing and Bodies: A Perspective of Differences on Racialization and Sexualization. *Ethnicities*, 18(1), 142-161.
- Katz, N., Lazer, D., Arrow, H., & Contractor, N. (2004). Network Theory and Small Groups. *Small Group Research*, 35(3), 307-332.
- Komarovsk, M. (1991). Some Reflections on the Feminist Scholarship in Sociology. *Annual Review of Sociology*, 17(1), 1-25.
- Kovacheva, S. (2004). The Role of Family Social Capital in Young People's Transition from School to Work in Bulgaria. *Sociologija*, 46(3), 211-226.
- Maclean, K. (2010). Capitalizing on Women's Social Capital? Women-Targeted Microfinance in Bolivia. *Development and Change*, 41(3), 495-515.
- Maguire, D. (2016). The Influence of Online Social Capital on Women's Career Change Advancing. *Advancing Women in Leadership*, 36, 64-72.
- Miriam, K. (2005). Stopping the Traffic in Women: Power, Agency and Abolition in Feminist Debates over Sex-trafficking. *Journal of Social Philosophy*, 36(1), 1-17.
- Nader, L. (1986). The Subordination of Women in Comparative Perspective. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 15(3), 377-397.

- Ngum Chi Watts, M. C., Liamputtong, P., & Mcmichael, C. (2015). Early Motherhood: A Qualitative Study Exploring the Experiences of African Australian Teenage Mothers in Greater Melbourne, Australia. *BMC Public Health*, 15(1), 1-11. Retrieved August 10, 2019, from DOI 10.1186/s12889-015-2215-2.
- O' Connell Davison, J. (2010). New Slavery, Old Binaries: Human Trafficking and the Borders of 'Freedom'. *Global Networks*, 10(2), 244-261.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. London: Temple Smith.
- Parker, R. (2009). Sexuality, Culture and Society: Shifting Paradigms in Sexuality Research. *Culture, Health & Sexuality*, 11(3), 251-266.
- Pham, T., & Talavera, O. (2017). *Discrimination, Social Capital, and Financial Constraints: The Case of Viet Nam (WIDER Working Paper, No. 2017/67)*. Helsinki: United Nations University (UNU), World Institute for Development Economics Research (WIDER).
- Prandini, R. (2014). Family Relations as Social Capital. *Journal of Comparative Family Studies*, 45(2), 221-234.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Sullivan, B. (2003). Trafficking in Women. *International Feminist Journal of Politics*, 5(1), 67-91.
- Weeks, J. (1981). *Sex, Politics and Society*. London: Longman.
- Yeates, N. (2005). *Global Migration Perspective*. Retrieved on August 10, 2019, from <https://www.refworld.org/pdfid/435f85a84.pdf>
- Yeoh, B. S.A., Chee, H. L., & Vu, T. K. D. (2014). Global Householding and the Negotiation of Intimate Labour in Commercially-matched International Marriage between Vietnamese Women and Singaporean Men. *Geoforum*, 51, 284-293.
- Young, S. (2011). Gender, Policing and Social Control: Examining Police Officers' Perceptions of and Responses to Young Women Depicted as Violent. (Doctoral dissertation), University of Stirling.